

MÜRCİE MEZHEBİ: DOĞUŞU, FİKİRLERİ, EDEBİYATI VE İSLÂM DÜŞÜNCESİNE KATKILARI

Sönmez KUTLU *

Mürcie, İslâm'ın ilk dönemlerinde ortaya çıkan, ılımlı ve uzlaşmacı fikirleriyle tanınan itikadî ve siyâsî bir fırkadır. İslâm düşünce tarihinde olumlu ve olumsuz izler bırakmış olmasına rağmen, son zamanlara kadar hakkında çok az şey bilinmekteydi. İslâm Mezhepleri Tarihi'nin klasik kaynaklarının ve özellikle Mürcie'nin teşekkül dönemine ait bazı dökümanların yayınlanmasıyla birlikte, bu konu çağdaş araştırmacıların dikkatlerini üzerine çekmeye başladı. Özellikle Batı'da ve az da olsa Doğu'da bu mezhebi farklı açılardan ele alan pek çok akademik çalışma yapıldı ve yapılmaya devam etmektedir. Bunlardan bazıları yayınlanırken bazıları hala tez olarak basılmayı beklemektedir. Gerek Türklerin İslâmlaşma sürecinde ve din anlayışlarının teşekkülünde, gerekse Maturîdîliğin teşekkülünde önemli rol oynayan mezheplerden biri olduğu halde, bu mezhep hakkında dilimizde yapılan araştırmalar, maalesef, yok denecek kadar azdır. Bu sebeple konuyu genel hatlarıyla bir makale olarak ele almayı uygun gördük.

1-İsimlendirme Problemi

Mürcie kavramının, “geriye bırakmak, ertelemek veya geciktirmek” anlamlarına gelen son harfi hemzeli RECEE'den, veya “beklenti içinde olmak ve ümit etmek” anlamındaki RECÂ'dan türetildiği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüşse de, aslında birincisinden türetilmiş sıfat isimdir. Çünkü dilciler, bu kelimenin ister hemzeli ister hemzesiz okunsun, her iki kökten gelmiş olabileceğini söylemekle beraber, İrcâ' şeklinde kullanıldığında birinci anlamının değişmediği ve ümit vermek anlamına gelmediği konusunda

---

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

müttefiktirler. Müberred¹, Şehristânî² ve Makrizî³ gibi yazarlar, bu görüşü kabul etmeyerek ümit vermek anlamı ihtimali üzerinde dururlar. Kelimenin türevlerinin Kur'ân-ı Kerîm'de, *Mürceve*⁴ *Türçî*⁵ ve *Ercih*⁶ şeklinde ayette geçmesi dolayısıyla müfessirler tarafından da uzun uzadıya tartışılmış, hatta kabilelerinin okuyuş biçimleri ve kıraat imamlarının farklı okuyuşlarına varıncaya kadar etimolojik tahlili yapılmıştır. Aslında *RECEE* ve *REC* Arapça'da ayrı anlamlarda kullanılan iki ayrı kelimedir. Birincisi, sadece dört harfli kipte yani *İRCÂ'* olarak kullanılırken, ikincisi, sadece bu kipte, yani *İRCÂ'* şeklinde kullanılmamaktadır. Şayet bu kipte kullanılsaydı, o zaman ümit vermek anlamına gelirdi. Dilci Razî, bu gerekçeye dayanarak, *İrcâ'*ın, *Recâ'*dan geldiğini iddia edenleri, Arap dilini bilmemekle suçlamaktadır.⁷ Bu sebeple dilcilerden *İrcâ'*ın, *Recâ'*nın türevi olarak kabul edenler dahi, bu kelimenin anlamını, yine ertelemek ve geriye bırakmak şeklinde açıklamışlardır. O halde, *Mürcie* ve *Mürceve* aynı kelimedenden yani *ERCEE'*den türetilmiştir ve “geriye bırakmak, ertelemek ve geciktirmek” anlamına gelmektedir.

Mürcie'nin terim anlamına gelince, etimolojik anlamından daha fazla tartışmalıdır. Bu kavram, yazardan yazara, mezhepten mezhebe, hatta asırdan asıra farklı tanımlanmıştır.⁸ Mürcie ve İrcâ' ile ilgili tanımlardan bazıları şunlardır:

1-İlk Mürcie (el-Mürçietü'l-Ülâ); “Hz. Ali ve Osman'ın durumlarını tehir eden ve onların imanlı olduklarına ve küfre girdikleri konusunda fikir beyan etmeyen kimselerdir.”⁹

- 1 Bk. Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (671/1273), el-Câmiü'l-Ahkâmî'l-Kur'ân, Kahire 1939, VIII, 252.
- 2 Bk. Şehristânî, Ebû Feth Muhammed b. Abdilkerîm, el-Milel ve'n-Nihal (thk. Abdülemir Ali Mehnâ-Ali Hasan Faur), Beyrut 1990, I, 161-162.
- 3 Bk. Makrizî, Takiyüddin Ahmed b. Ali, el-Mevâız ve'l İtibâr bi Zikri'l-Hitât ve'l A'sâr, Beyrut ts., II, 349-50.
- 4 9. Et-Tevbe 9/106.
- 5 33. El- Ahzâb 33/51.
- 6 26. Eş-Şuârâ 26/36.
- 7 Ebû Hatim er-Razî, Ahmed b. Hamdan, Kitâbü'z-Zîne fî Kelimâti'l-İslâmiyye, (thk. Abdullah Selam es-Samerrâî), Bağdat 1988, 262-263.
- 8 Bu tanımlar hakkında geniş bilgi için Bk. Sönmez Kutlu, Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri, 28-38.
- 9 İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd, Tabakâtü'l-Kübrâ, Beyrut 1958, VI, 308; Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, Kitâbu't-Tevhîd, (thk. Fethullah Huleyf), İstanbul 1979, 318

2- Mürcie; “Küfürle birlikte taat fayda vermediği gibi, imanla birlikte günahın da zarar vermeyeceği fikrini iddia edenlerdir.”¹⁰

3- İrcâ'; “Kesin bilgi olmayan bir hususta, zanla hüküm vermemek, bilinmeyen şeyin peşine düşmemektir.”¹¹

4- İrcâ'; “Amelleri imandan veya inançtan sonraya bırakmaktır.”¹²

5-Övülen (Mahmûd) İrcâ', “Büyük günah işleyenlerle ilgili kararı, dilediği şekilde hükmetmesi için, Allah'a bırakmak, onların cennetlik veya cehennemlik olduğuna hükmetmemektir. Çünkü, Allah buyuruyor ki, “Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz, bundan başkasını dilediğine bağışlar, Allah'a ortak koşan da gerçekten büyük günah işlemiştir.”¹³ (4. Nisa 48)

6-Yerilen (Mezmûm) İrcâ', “Fiilleri Allah'a ait kılarak kulun fiillerini ve bunlarda kulun özgürlüğünü kabul etmemek.”¹⁴ Mürcie ise, “Yaratıkların fiillerini Allah'a bırakanlar.”¹⁵

7- Mürcie; “Cennet karşılığında nefislerini Allah uğruna feda eden kimseler demektir. (Şârî)”¹⁶

8-Mürcie; “Günahları Allah'a ertelemeyen, müminlerin affedildiğini ve cennetlik olduklarını söyleyenlerdir.”¹⁷

9-Mürcie; “Amelin farzietini reddedenlerdir.”¹⁸

10 İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Saïd el-Endülûsî, el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihâl, Beyrut 1986, IV, 205 (Mukatil b. Süleyman'ın görüşü olarak verilir); Şehristânî, el-Milel, I, 48; İbnü'l-Cevzî, Cemalüddin Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Muhammed, Telbîsü'l-İblîs, Beyrut 1989, 102; İbn Ebi'l İzz el-Hanefî, Serhu Akideti't-Tahaviyye, Beyrut 1392, 49; el-Cürcânî, Ali b. Muhammed, et-Ta'rîfât, İstanbul trz, 207; el-Cürcânî, Ali b. Muhammed, Serhu'l-Mevâkif, İstanbul 1292, 631; Aliyyü'l-Kârî, Serhu'l-Fıkhî'l-Ekber, Beyrut 1979, 59; Ebû Hanîfe, el-Fıkhü'l-Ebsat, 43-44.

11 Ebû Hanîfe, Kitâbu'l-Âlim ve'l-Müteallim, 94.

12 Şehristânî, el-Milel, I, 162; Cürcânî, Serhü'l-Mevâkif, 631.

13 Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, Te'vilâtü'l-Kur'ân, (thk. İbrahim Avdeyn-es-Seyyid Avdeyn), Kahire 1971, I, 100.

14 Mâturîdî, Te'vilât, I, 100.

15 Mâturîdî, Kitâbu't-Tevhîd, 318.

16 Ebû Hilal el-Askerî, Hasan b. Abdillâh b. Sehl Ebû Hilal el-Askerî (400/1009), el-Evâil, (thk. Muhammed es-Seyyid), Mısır 1987, 374.

17 Ebû Bekir el-Hallâl, Ahmed b. Muhammed b. Harun (311/923), Müsned min Mesâil Ahmed b. Hanbel, vr. 106a, British Museum, Or: 2676, vr. 221-290.

18 Makdîsî, Mutahhir b. Tahir, Ahsenü't-Tekâsîm fi Ma'rifeti'l-Ekâlîm, (thk. J. Geoje), Leiden 1906, 37 (Kerramiler arasında, bu isim, amelin farzietini reddedenlere verilmiştir.); Yaltkaya, “İslâm'da ilk Fikrî Hareketler ve Dîni Mezhepler”, DFİFM, 14/4, s. 25.

10-Mürcie; “İmanın, amelsiz söz veya sadece söz olduğunu söyleyen kimselerdir.”¹⁹

11-İrcâ’; “Meliklerin dinidir veya Meliklerin dinine tabi olmaktır.”²⁰

12-Mürcie; “Ehl-i Kible hakkında susan (vakfeden), onların mezheplere ayrılmaları ve anlaşmazlıkları sonucu birbirinin kanlarını akıtmaları veya birbirini tekfir etmeleri ile ilgili görüş belirtmiyerek ceza ve mükâfat konusundaki durumlarını Allah'a havale eden, Allah'ı tanımayı, cennetine girmeyi, enbiyasına komşu olmayı arzulayan kimselerdir.”²¹

13- Mürcie; “Muhammed ümmetinden büyük günah işleyenleri mümin kabul edip, durumlarını Allah'a havale ederek, affedileceğine veya azab çektirileceğine dair görüş beyan etmeyen ve buna delil olarak “Geri kalanların bir kısmının işi, Allah'ın emrine kalmıştır, Allah dilerse affeder, dilerse azâb eder,”²² ayetini ileri süren kimselerdir.”²³

14-Mürcie, “Ehl-i Kible'nin tümünün zahirdeki imanları dolayısıyla mümin olduğunu iddia eden ve onların hepsi için Allah'tan mağfiret uman kimselerdir. Onlar herkesi dost edinirler.”²⁴

15- İrcâ’; “Ali (R.A)'ı, (hilafet sıralamasında) birinciden dördüncü sıraya bırakmak demektir.”²⁵

19 İbn Ömer el-Ezdî el-Basrî, Rebi' b. Habîb (170/786), Câmiü's-Sahîh Müsnedü'r-Rebi' b. Habîb, Kahire 1349, 3,5; Acurrî, Ebu Bekir Muhammed b. el-Hüseyn (360/970), es-Şerîa, (thk. Muhammed Hamid el-Fakî), Beyrut 1983, 144-145; Ahmed b. Hanbel, es-Sünne, Beyrut 1985, 81,113; Ebû Bekr el-Hallâl, Mesâil, vr. 94b; İbn Ebî Ya'la, Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Muhammed (526/1131), Tabakâtü'l-Hanâbile, Kahire 1952, I, 25; İbn Ebî Âsım, "Mürcie, İrcâ', iman söz ve ameldir, artar eksilir" şeklinde bir başlık koyarak Mürcie'yi eleştiren kendini destekleyen hadisler nakleder. (Bk. Kitâbü's-Sünne, 447.); Nevevî, Muhyiddin Ebû Zekerriyya (676/1277), Şerhü Sahîh-i Müslim, Beyrut ts. I, 147.

20 İbn Tayfûr, Târîhu Bağdad, Kahire 1948, 51; Seâlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail (429/1038), Simâru'l-Kulûb fî'l-Muzâf ve'l-Mensûb, (thk. Muhamed Ebû'l-Fadl İbrahim), Kahire 1985, 185; İbn Batta el-'Akberî (387/997), Kitâbü's-Şerh ve'l-İbâne, (thk. Henri Loust), Damaşk 1958, 40 (Mürcie, meliklerin dini üzeredir.)

21 Naşî el-Ekber, Ebû'l-Abbas Abdullah b. Şirşîr el-Enbarî (293/906), Mesâilü'l-İmâme, Kitâbü'l-Evsât fî'l-Makâlât, (thk. Josef Van Ess), Beyrut 1971, 19-20

22 9. Tevbe 106.

23 Neşvânü'l-Himyerî, Ebû Saîd (573/1175), el-Hûrû'l-İyn, (thk. Kemal Mustafa), Kahire ts., 203

24 Nevbahtî, el-Hasan b. Mûsâ, Fıraku's-Şîa, İstanbul 1931, 6; Kummî, Sa'd b. Abdillâh Ebu Halef el-Eş'arî, Kitâbü'l-Makâlât ve'l-Fırak, Tahran 1964, 6.

25 Şehristânî, el-Milel, I, 161; Halebî, İbrahim b. Mustafa, Lûma, (thk. M. Zahid el-Kevserî), Kahire 1939, 47

Siyâsî ve itikadî bir fırkanın adı olarak şöyle tanımlanabilir: “*Mürcie*, Hz. Osman ve Hz. Ali başta olmak üzere bütün büyük günah işleyenlerin durumlarını Allah'a bırakarak, onların cennetlik veya cehennemlik oldukları konusunda hiç bir fikir ortaya koymayan kimseler ve topluluklara verilen müşterek bir isimdir. “Böyle bir tanım, önce siyâsî bir tavrın tezahürü, daha sonra bu tavrın itikadî alana taşınarak temellendirilmek istenmesiyle uyum içindedir. *Mürcie*'yi “pratik fiilleri niyet ve inançtan sonraya bırakanlar”, “büyük günah işleyenlere ümit verenler”, “Ali'yi hilafet sırasında dördüncüye koyanlar” ya da “imani sırf dilin ikrarı olarak görenler” şeklindeki tanımlamalar, imanla ilgili fikirleri sebebiyle onları karalamak amacıyla yapılmıştır. *Mürcie* ismi, ilk defa Haricî Nâfi b. el-Ezrak tarafından verildiği için ve “yetmiş nebînin diliyle lanetlendiğini” haber veren rivayetler dolayısıyla mezhep mensuplarınca böyle bir tanımlamaya hiç bir zaman sıcak bakılmamıştır. Bu yüzden kendilerini, bazan “*Zemmedilen Mürcie*” değil “*vülen Mürcie*” olarak, bazan da “Cennet karşılığında canlarını ve mallarını Allah'a satanlar” anlamında “*Şâri*”²⁶ olarak ya da birlik ve bütünlüğü savunanlar anlamında “*Ehlu'l-Cemaa el-Mürciün*”²⁷ adıyla isimlendirilmişlerdir. Haricîler, büyük günah işleyenlerin Ahîret'te cezalandırıp cezalandırılmayacağı konusunda bir hüküm vermedikleri için *Mürcie*'yi Şüpheciler (*Şükkâk*) olarak isimlendirmiştir.

2- *Mürcie*'nin Doğuşunu Hazırlayan Sebepler

Mürcie'nin ortaya çıkışında etkili olan sebeplerin başında, Haricî zihniyet, Emevî-Haşimî çekişmesi, Emevîlerin siyâsî ve ekonomik politikaları ve kentleşme ya da yerleşik hayata geçiş sürecinin doğurduğu siyâsî, ekonomik ve toplumsal problemler bulunmaktadır.

a) Haricî Zihniyet

Hız. Osman'ın öldürülmesinden sonra yaşanan dramatik olaylardan Cemel ve Siffin'de müslümanlar, birbiriyle savaştılar. Daha sonra haklı tarafın tespiti için, hakeme başvuruldu. Hız. Ali'nin yanında, onunla birlikte Muaviye'ye karşı savaşan bir grup, hakeme başvurulmasına, önce taraftar iken daha sonra Hız. Ali'nin, hakemlerin verdiği kararı kabul etmesine karşı çıkarak, “hüküm ancak Allah'ındır” deyip ondan ayrıldılar ve bu guruba Haricîler dendi. Bunlar bir araya gelerek, Hız. Ali'yi ve tahkimi kabul eden herkesi tekfir edip onlarla savaşmaya karar verdiler. Bundan sonra Hız. Ali'ye, Muaviye ve Emevîlere

26 Ebû Hilâl el-Askerî, *Evâil*, 374.

27 Nesefî, Ebû Mutî' Mekhul b. Fazl (318/930), *Kitabü'r-Red ale'l-Bida'*, (nşr. Marie Bernard), *Annales Islamologiques*, 16 (1980), 62

karşı ardı arkası kesilmeyen isyanlar gerçekleştirdiler. En sonunda kendileri gibi düşünmeyen bütün müslümanları tekfir ederek, baskınlar yapmak suretiyle kanlarının akıtılmasını helal gördüler. Nâfi b. el-Ezrâk ve gurubu, Haricîler'in sayı ve kuvvet bakımından en güçlü ve en büyük fırkası oldu. Onlara göre, "büyük günah işleyen küfre girmiştir ve küfür topluluğundandır. O, bütünüyle İslâm'dan çıkmış olup, diğer kafirlerle beraber ebedî cehennemliktir."²⁸ Ayrıca onlar, kendileri gibi düşünmeyenleri tekfir ederek onlardan teberrî ediyorlar ve zalim imama karşı isyanı gerekli görüyorlardı. Aslında Haricîlik, bedevî hayattan yerleşik hayata geçiş dönemi yaşayan bedevî Arap zihniyetinin tipik bir tezahürüdür. Bu hayattan gelmeleri, onların olaylar ve hadiseler üzerinde derinlemesine ve sistematik düşüncelerine engel olmuş ferdiyetçilikten çok karizmatik bir cemaat anlayışını savunmalarına sebep olmuştur. Devlet geleneğine sahip olmayan ve farklı fikirlerin birarada yaşadığı, bütün müslümanların eşit haklara sahip olması gerektiği medenî hayata alışamayan bu zihniyetin karşısında, devlet geleneği olan, bütün müslümanların eşitliğini ve istikrarlı medenî bir hayatı savunan ılımlı ve uzlaşmacı zihniyetin doğması kaçınılmazdı. Bu fırkanın fikirleri ve davranışları, kendilerine karşı, karşıt bir gurubun müesseseseleşmesini gerekli kılmıştır. Genelde Arap olmayan müslümanların temsil ettiği bu zihniyetin adı Mürcie olmuştur.

b) Emevî-Haşimî Çekişmesi

Hız.Peygamber'in vefatıyla birlikte Hilafeti eline geçiren Kureyş kabîlesi, Hz. Osman döneminde meydana gelen fitne hadisesine kadar zâhiren bütünlük içinde olmuşlardı. Siyâsî idare, her ne kadar Kureyş'in elinde idiyse de, Cahiliye döneminde Arap siyâsî hayatının çekirdeği durumundaki kabîlecilik anlayışı hiç bir zaman yok edilememişti. Kureyş içinde, hilafet konusunda, râkip iki kabileden, Ümeyyeogulları, yeni müslüman olduklarından Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesi sırasında sessiz kalmak durumundaydılar. Ancak Haşimoğulları, Hz.Peygamber kendi aralarından çıktığı için, hem Ümeyyeogullarına, hem de diğerlerine karşı daha nüfuzlu idiler. Bu sebepten hilafetin kendi hakları olduğuna inanıyorlardı. Ebû Bekir halife seçilirken Haşimoğulları'nın halifeliği gündeme gelmiştir. Ancak Kureyş'in bazı endişeleri dolayısıyla fazla dikkate alınmamıştır. Kureyş'in, bu konudaki iç dengeyi kaybetmesiyle, Hz. Osman dönemi fitne hadiseleri çıkmış, sonra da Ali-Muaviye çekişmesi halinde devam etmiştir. Cahiliye döneminde var olan Emevî-Haşimî çekişmesi, Hz. Ömer'in ölümü üzerine, oluşturulan şûrâda Hz. Ali ile Hz. Osman'ın karşı karşıya kalmalarıyla ve Hz. Osman'ın ölümüyle sonuçlanan fitne hadiseleriyle tekrar su yüzüne çıkmıştır. Hz.Peygamber

28 Şehristânî, *el-Milel*, I, 141.

zamanında siyâsî nüfûzunu kaybeden Ümeyyeoğulları, Hz. Osman'ın hilafete gelmesiyle tekrar nüfûz sahibi olmuşlar ve önemli mevkilere gelmişlerdir. Bu en fazla, Haşimoğullarını rahatsız etmekteydi. Emevî-Haşimî mücadelesi, Sıffin savaşı ile tekrar su yüzüne çıkmıştı. Ali b. Ebi Talib taraftarları bu savaşa Emevîler'le yapılan ikinci savaş gözüyle bakmışlardır.²⁹ Hz. Ali'nin ölümünden sonra, Hasan'ın hilafeti Muaviye'ye devretmesiyle, hilafet konusundaki Emevî-Haşimî çekişmesi bir ara durmuş gibi gözükmemektedir. Hatta 41/661 yılına "Cemaat Yılı" adı verilmiştir. Emevî-Haşimî mücadelesinde, Sıffin'den itibaren birçok insan öldürüldü. Basra'da zaman zaman Haricîler boy gösterirken, Kûfe'de Hz. Ali taraftarları sürekli isyan halindeydi. Emevîler ise, sürekli onlarla fiilî mücadele içerisindeydi. İşte bu mücadelenin temelinde iktidar mücadelesinin yattığını bildiklerinden olmalı ki, bir çok kişi Sıffin'de, ne Hz. Ali ne de Muaviye'nin yanında yer almıştır. Özellikle Medîne halkının geneli, Hasan'ın hilafeti Muaviye'ye devretmesinden sonra Abdullah b. Zübeyr'i desteklemeleri bir kenara bırakılacak olursa, siyâsî olaylardan el çekerek, tarafsız kalmayı ve ilimle uğraşmayı tercih etmiştir.³⁰ Bu çevre ne Kûfe ve Basra'daki olayları ne de Emevîlerin tutumunu tasvîb etti.

c) Sosyo-Politik ve Ekonomik Durum

Emevîler, iktidarı ele geçirdikten sonra kendilerini meşrulaştırma yolları aradılar. Bunun için de Allah'ın kaza ve kaderiyle halife olduklarını dolayısıyla onun hükmünü icra ettiklerini, bu sebeple kendilerine yapılan isyanın Allah'a karşı yapılmış bir isyan olacağını iddia ettiler. Hatta kendilerinin Allah'ın en yüce askerleri, insanların en hayırlıları olduklarını ve dillerinin en üstün dil olduğunu söylemeye başladılar. Bu durum onların Emevî soyu dışındakileri ve Arap olmayanları hakir görmeleriyle ve müslümanlar arasında asabiyet ruhunun yeniden ortaya çıkmasıyla neticelendi. Emevî halifelerinin, Arapların tarafını tutup mevâlîyle onlar arasında eşit muamele yapmamaları, Arap olmayanların biraraya gelerek onlara karşı zaman zaman ayaklanmalarına sebep oldu. Irak'ta ve hilafetin doğu bölgelerinde İslâm toplumuna mevâlî sıfatıyla katılanların sayısı her geçen gün artmaktaydı. Onların müslüman olarak kendilerini tanımlaması, cizye ve haractan muaf tutulmalarını gerektiriyordu. Haccac'ın, harac toplamak için görevlendirdiği kimseler, kendisine zımmîlerin müslüman olduğunu, bu nedenle harac sisteminin iflas ettiğini yazdılar. Bunun üzerine Haccac Basra ve diğer şehirlere yerleşmiş ve harac ödemeyen kim varsa onların şehirlerden çıkarılmasını emretti. Daha sonra, bunlar, bir meydanda toplanarak

29 Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, (thk. M.Ebû'l Fazl İbrahim), Beyrut ts, I, 3290

30 Malatî, Ebû'l Hüseyin Muhammed b. Ahmed, *et-Tenbîh ve'r-Red alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bid'a*, (thk.Zahid el-Kevserî), Kahire 1991, 36

nereye gideceklerini bilemedikleri için Ey Muhammed! Ey Muhammed! diye bağırıp ağlamaya başlamışlardı. Hatta bir kısım Basra'lı kurrâ'nın da kıyafet değiştirerek yanlarına gidip onları destekledikleri bilinmektedir.³¹ Haccac, onların her birinin ellerini damgalatarak gitmek istedikleri yerlere gönderdi. Yeni valinin bu uygulamasıyla, bir ara din kardeşleriyle tam bir eşitlik ümidine kapılan mevâlî, topraklarına geri dönmeye ve eskiden olduğu gibi harac ödemeye mecbur oldu. Ancak bu davranışlar, birçok kurrâ'nın da katıldığı Abdurrahman b. Eş'as'ın isyanına sebep oldu. Haccac, böyle bir uygulamayla, Emevî iktidarının ayakta durması ve ekonomik güç uğruna İslâm'ın “müminlerin kardeşliği” ilkesini ihlal ederek cemiyete üyelikte Arap olmayı birinci, müslüman olmayı ikinci plana koyuyordu. Haccac, Abdurrahman b. Eş'as'la birlikte, kendisine karşı isyan eden Said b. Cübeyr de dahil pek çok kimseyi işkenceyle öldürttüğünden halkın ve ulemanın nefretini kazandı.

3-Mürcie'nin İlk Nüveleri: Tarafsızlar Gurubu

Hz. Osman'ın ölümü üzerine meydana gelen siyâsî çekişmeler, siyâsî ve itikadî bir mezhep olarak Mürcie'nin de ortaya çıkmasının başta gelen sebeplerinden birisidir. *Mürcie* söz konusu olunca, onların “Hz. Osman ve Ali'nin durumlarının Allah'a bırakılarak cennetlik veya cehennemlik olduklarına şahadette bulunulmaması”³² şeklindeki İrcâ' fikrini benimsemeleri dolayısıyla, mezhebin ilk nüvelerini bu hadiselerle karşı geliştirilen tavırlar arasında aramak gerekecektir. Çünkü Hz. Osman döneminden itibaren meydana gelen fitne hadiselerinden uzak duran, Cemal ve Sıffin savaşlarında Hz. Ali, Talha, Zübeyr ve Muaviye'nin yanında yer almayan, bunu da sırf İslâm ümmetinin birliği için yapan, Hz. Ali ve Osman taraftarlarının dışında tarafsızlar diye tanımlanan üçüncü bir gurup vardır. Böyle bir tavırın, ilk defa Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra Medîne'ye dönen ve “Şüpheciler” (*Şükkâk*) olarak tanımlanan gâzîler tarafından sergilendiğini görmekteyiz. Bunlar Hz. Osman'ın ölümü üzerine Medîne'ye döndüklerinde, birlik ve beraberlik içerisinde bıraktıkları insanların birbirini öldürmekte ve birbirleriyle çekişmekte olduklarını görünce, onlardan hangisinin haklı olduğundan şüpheye düşerek şöyle dediler: “Biz sizi birlik, beraberlik içerisinde bırakmıştık. Şimdi ise, sizin ayrılığa düştüğünüzü, bir kısmınızın, “Hz. Osman mazlum olarak öldürüldü, o ve ashabı en adil kişilerdi”, bazınızın ise, “Hz. Ali ve ashabı daha adil ve doğrudur” dediğinizi görüyoruz. Halbuki bize göre, onların hepsi güvenilir ve doğruluğu kabul edilen kimselerdir. Biz onlardan hiç birisinden nefret etmez, lanet etmez ve aleyhlerinde şahitlikte bulunmayız. Onların durumlarını Allah'a

31 Taberî, a.g.e., II, 1122-3,1435.

32 İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 308.

ircâ ederiz. Allah kıyamet gününde o ikisi arasında hükmedecektir.”³³ Burada sergilenen tavır, İbn Sa'd'ın “*İlk Mürciiler*” ile ilgili kaydettiklerine tamamen uymaktadır. Çünkü İbn Sa'd onları şu şekilde tarif eder:

“*İlk Mürcie*, Hz. Ali ve Osman'ın durumunu tehir eden ve onların iman ve küfürlerine şahitlik etmeyen kimselerdir.”³⁴

Benzer bir siyâsî tavır, yukarıda zikrettiğimiz gâzîlerin dışında, siyâsî çekişmelere karışmayanlar (*Mu'tezile*) veya köşeye çekilenler (*Huleysiye*)³⁵ olarak tanımlanan diğer bazı sahabiler arasında da vardı. Bazılarının Hz. Osman tarafından çeşitli görevlere getirilmeleri dolayısıyla, “*Osmâni*”³⁶ diye de tanımlanan bu tarafsızlar gurubu içerisinde, Abdullah b. Ömer, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Muhammed b. Mesleme, Üsâme b. Zeyd, Kudâme b. Maz'ûn, Ka'b b. Mâlik, Sa'd b. Mâlik, Zeyd b. Sâbit, Hassan b. Sâbit, Mesleme b. Muhalled, Ebû Sâid el-Hudrî, en-Nu'mân b. Beşîr, Rafî' b. Hadîc, Fedâle b. Ubeyd, Ka'b b. Ucre, Kays b. Hâzım, Eymen b. Hureym (veya Huzeym), Muhammed b. Ebî Bekre, Velîd b. Ukbe, İmrân b. Husayn başta olmak üzere sahabe ve tabiînden Hz. Ali'ye başlangıçta beyat etmekten kaçınan ancak daha sonra beyat edip harbe katılmayı ve Ehl-i Kible'ye kılıç çekmeyi reddeden pek çok kişi bulunmaktadır.³⁷

Bu şahıslar, müslümanların birbirine kılıç çekmesini kabul etmeyip, İslâm ümmetinin birliğini bozacak fitneden uzak durmayı din ve fazîlet görmüşler, her asırda iktidarı ele geçiren imamı tanımışlar ve Ehl-i Kible'den isyan edenle savaşı haram kılmışlardır.³⁸ Mekke ve Medîne'de büyük bir nüfûza sahip, 84 yaşında 73/692 veya 74/693 yılında ölen Abdullah b. Ömer, bu *Tarafsızlar* gurubunun başını çekmektedir. İlk Mürciî fikirlerin oluşma dönemi, onun hayatının sonları olan 60/679'lu yıllardan itibaren başlamıştır. Daha sonra kaynaklarda ilk Mürciî fikirler olarak ele alınan pek çok görüşle ilgili ilk tartışmaların onun şahsında düğümlendiğini görmekteyiz.

O, müslümana karşı savaşmanın doğru olmadığını ileri sürererek fitne döneminde Medîne'ye ve Mekke'ye vali olarak kim geldiyse, onun arkasında

33 İbn Asâkir, Ebî'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetullah b. Abdillâh eş-Şâfi'î (571/1175), *Târîhu Medîneti Dîmaşk, Osman b. Affân Kısmı*, (thk. Sekîne eş-Şihâbî), Dîmaşk 1954, 504.

34 İbn Sa'd, VI, 308.

35 Nâşî el-Ekber, *Mesailu'l-İmâme*, 16.

36 Mes'ûdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali, *Mürücû'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamit), Mısır 1964, II, 361

37 Kutlu, a.g.e., 53.

38 Nâşî el-Ekber, a.g.e., 16-17.

namaz kılmış ve ona zekâtını vermiştir. Hatta o, Haccac, Haricî Necde b. Âmir ve İbn Zübeyr'in arkasında namaz kıldığı için tenkit edilmiştir. Şam, Mısır ve Basra'da da var olmakla beraber *Tarafsızlar* gurubunun yoğunlukta olduğu yer Mekke ve Medîne idi. Bu cereyan, Hz. Ali'nin öldürülmesinden sonra Hasan'ın hilafeti Muaviye'ye devretmesiyle daha da güçlenmişti. Çünkü bu olaydan sonra, Hz. Ali taraftarı pek çok kimse de dahil, bütün halk Muaviye'ye beyat etti. Onlar ev ve mescidlerine çekilip, biz ilim ve ibadette meşgul olacağız, dediler. Bütün bunlar, fitneden uzak duran, ona iştirak etmeyen kimselerin I. asırda Mürcie'nin ilk nüveleri olduğunu göstermektedir.

Tarafsızlar diye bilinen şahısların gerek Hz. Ali gerekse Muaviye'ye vermiş oldukları cevaplar incelendiğinde, onların her ikisinin taleplerini de kabul etmeyerek, hiç birisinin yanında yer almamaları, Givony'nin de ifade ettiği gibi, ortaklaşa aldıkları bir karar sonucu değildi³⁹, veya “siyâsî hareketlere iştirak edip etmeme konusunda o devir alimlerince takip edilmiş bir hatt-ı hareket yoktu”⁴⁰ denilebilir. Onların, savaştan iki taraftan hiç birisine katılmama şeklinde bir tavır sergilemiş olmaları, siyâsî olarak gayet tabîi ve kaçınılmazdır. Ancak bu çeşit bir siyâsî tavır ve ileri sürülen görüşler, daha sonraları, İrcâ fikrine dönüştürülebilecek cinsten fikirlerdi. Bu yüzden, Nâşî el-Ekber, Nevbahtî, Kummî ve İbn Asâkîr başta olmak üzere pek çok yazar, Mürcie'nin tarih sahnesine çıkışını, Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra meydana gelen iç savaşlara kadar gerilere götürmektedirler. Ancak onlar doğrudan doğruya Mürcie'nin temsilcileri değil, “*Mürcie'nin ilk nüveleri*”⁴¹ olarak kabul edilebilir. Bir başka ifadeyle, İrcâ fikri bu kimselerin tavırları ve fikirlerinin itikadî alana taşınarak sistematize edilmesiyle başlamış olabilir.

4-Mürcie'nin Teşekkülü: 60-75/679-694

Mürcie'nin siyâsî ve dînî hareket olarak teşekkül tarihini, hemen hemen bütün Şîf ve Mu'tezilî Mezhepler Tarihçileri ve bazı Tarihi kaynaklar, Hz. Osman'ın ölümü üzerine, Hanbelî dökümanlardaki bazı rivayetler ise, Abdurrahman b. Muhammed b. el-Eş'as isyanının sonrasında, yani 82/701 tarihi sonrasında başlatmaktadırlar.

Kaynaklarda Mürcie'nin tanımı yapılırken, daha önce görüldüğü gibi, daima iki nokta eses alınmıştır. Birincisi; Hz. Ali ve Osman hakkında verilecek

39 Joseph Givony, *The Murjia and The Theological School of Ebu Hanifa: A Historical and Ideological Study*, Edinburgh 1977, 13.

40 Hatipoğlu, M.Sait, *İslâmî Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu*, Ankara 1962, 45 (A.Ü. İlahiyat Fakültesi'nde Basılmamış Doktora Tezi).

41 Kutlu, a.g.e., 58.

hükmü Allah'a bırakarak onların iman ve küfürlerine şahitlik edilmemesi⁴², ikincisi ise bütün büyük günah sahiplerinin durumunun Allah'a bırakılarak cennetlik veya cehennemlik olduklarına şهادette bulunulmaması ve Allah'ın dilerse onları affedeceği, dilerse azab edeceği hususudur. Bu daha sonra, kible ehlinde hiç kimsenin büyük günahı dolayısıyla tekfir edilmemesi şeklinde ilkeleştirilmiştir.⁴³ Mürcie mezhebini belli bir şahısla başlatmak yerine ilk mürciî fikirlerin toplum tarafından bir siyâsî tavır olarak benimsendiği dönemden itibaren başlatmanın daha uygun olacağı kanaatindeyiz. Çünkü kaynaklarda, ilk ircâ fikrini ortaya attığından bahsedilen birden fazla kişi bulunmaktadır. Bunların başında Medîne'li Hasan b. Muhammed, Kûfe'li Hammad b. Ebî Süleyman⁴⁴ ve Zer b. Abdillâh⁴⁵, Basra'lı Hassan b. Hâris el-Müzenî ve Ebû Salt es-Semmân⁴⁶ gelmektedir. Hanbelfiler, daha önce zikrettiğimiz iki esastan çok imanla ilgili düşünceleri dolayısıyla Hammad ve Zerr'i İrcâ fikrini ilk ortaya atan biri olarak vermektedirler. Hasan'ı da böyle bir gerekçeyle Mürciî gösterirler.⁴⁷ Biz, ircâ fikrinin bu şahıslardan birisi tarafından ortaya atıldığını değil, tam tersine, onların her birinin buldukları bölgede bu fikrin ilk temsilcisi olduğunu ortaya koymaya çalışacağız.

Mürcie'nin doğuşu ile ilgili verilen bu farklı tarihlerin, 72/691'de yazılmış olup son zamanlarda yayınlanan Salim b. Zekvan'ın *Sîre'si*, 75/694'de veya hemen sonraki yıllarda yazılan Hasan b. Muhammed'in *Kitâbü'l-İrcâ'sı* ve diğer kaynaklarda yer alan bilgiler ışığında değerlendirildiğinde, doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Bütün bu sebeplerden dolayı Mürcie'nin teşekkülünün, 60-75/679-694 tarihleri arasında gerçekleştiği söylenebilir. Çünkü Muaviye'nin iş başına gelmesinden sonra başlatmış olduğu Hz. Ali'yi lânetleyip Hz. Osman'ı övme kampanyası, Haşimî olsun veya olmasın pek çok kimsenin buna tepki göstermesi sonucu, Hz. Ali ve Osman hakkında İrcâ fikrini benimsemek, hicrî birinci asrın ortalarından itibaren, bizatihi siyâsî bir tavrın işareti haline geldi. Bu fikir, o zamana kadar ferdî veya siyâsî amaçla bir araya gelmemiş her hangi bir topluluk arasında benimsenmiş olsa bile, muhtemelen

42 İbn Sa'd, VI, 308.

43 Nevbahtî, *Fıkau's-Şîa*, 6; Kummî, *Makalât ve'l-Fırâk*, 6; Naşî el-Ekber, 19-20, Matürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 318; *Te'vilât*, I, 100, Şehristânî, I, 166,169; Neşvânü'l-Himyerî, *Huru'l-İyn*, 203.

44 Ebû Bekir el-Hallâl, *Mesâil*, vr. 103a.; İshak b. İbrahim b. Hanî en-Nisâbü'rî (275/888), *Mesâilü el-İmam Ahmed b. Hanbel*, II, 162.

45 Ebû Bekir el-Hallâl, *Mesâil*, vr. 94a., 127b., 137b.; Nisâbü'rî, *Mesâil*, II, 162.

46 Makrîzî, Takiyüddin, Ahmed b. Ali, *el-Mevâiz ve'l İtibâr bi Zikri'l-Hitât ve'l A'sâr*, Beyrut ts, II, 350.

47 Ebû Bekir el-Hallâl, *Mesâil*, vr. 97b.

siyâsî bir tavır olarak görülmüyordu. Ancak hicrî ilk asrın yarısından sonra, işin içerisine Ali'yi veya Osman'ı sevmek (*tevellî*) ve onlara düşman olmak (*teberrî*) kavramları sokularak politik alana taşınınca artık , Hz. Ali ve Osman'ın durumlarıyla ilgili bir ircâ, siyâsî bir tercih olarak görülmeye başlandı. Çünkü böyle bir fikir hem Haricîlerin, hem Muaviye'nin, hem de Haşimîlerin son iki halife ile ilgili görüşlerinin reddi anlamına geliyordu. Hz. Ali ve Osman'ın durumlarının Allah'a bırakılmasının bizatihi siyâsî bir tavır olarak benimsenmesi, onların Cennetlik ve Cehennemlik olduğu konusunda her hangi bir hükümde bulunulmaması, bunun genişletilerek bütün büyük günah işleyenler için de uygulamaya konulması şeklindeki ilk ircâ fikrinin kurumlaşması ve bunun zümrelere mal olması ancak bu tarihlerde olmuştur. Hatta Nafi b. el-Ezrak'ın tam aksi fikirleri ile ortaya çıktığı 63-64/682-683 yıllarında bu konular hararetle tartışılmaktaydı ve Abdullah b. Zübeyr'den ayrılma sebebi omuştu. Bazı kaynaklarda, “büyük günah işleyenleri Allah'ın hükmüne bırakmak” fikrini benimseyenleri Mürcie olarak isimlendiren ilk kişinin Nafi olduğu bildirilmektedir. Bazı batılı araştırmacılar da Mürcie'nin teşekkülünü, 66/685'de Kûfe'de başlatılan Muhtar es-Sakafî isyanından hemen sonra başlatmaktadırlar.⁴⁸

Mürcie, İslâm toplumunu tehdit eden başta Haricî zihniyetine, ikinci olarak Emevî-Haşimî çekişmesine, Emevîlerin Haricîlere ve kendilerine beyat etmeyen kimselere karşı oldukça acımasız davranışlarına ve mevâlîfyi ikinci sınıf vatandaş olarak görmelerine, özellikle de müslümanların birbirini öldürmelerine tepki olarak doğmuş, 60/679 ile 75/694 tarihleri arasında teşekkül etmiş uzlaşmacı, birlik ve barış taraftarı siyâsî bir firkadır.

5- İlk Mürcii Fikirler

Yukarıda zikredilen ve günümüze kadar ulaşan kaynaklardan hareketle, ilk Mürcii fikirleri şu şekilde tesbit edebiliriz:

a) Bilinmeyen konularda hükmü Allah'a ertelemek: Mürcie, Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra müslümanlar arasında meydana gelen Cemel ve Siffin savaşlarında ölen ve öldürülenlerin durumu ve bu olaylarda kimin haklı kimin haksız olduğu konusunda müslümanlar arasında önemli görüş ayrılıkları bulunduğu için ve her gurubun kendisini haklı, karşı tarafı da hatalı ve günahkar kimseler olarak görmelesi sebebiyle, başta Hz. Osman ve Ali olmak üzere, bu ilk ayrılıklarda yer alanların Cennetlik veya Cehennemlik oldukları hakkında verilecek kararın Allah'a bırakılması gerektiği fikrini öne sürdü. Bu olaylara katılanlarla ilgili hükmü ertelemelerinin arkasında, onların

48 Mürcie'nin teşekkülü konusunda geniş bilgi için Bk., Kutlu, a.g.e., 58-64.

olaylara bizzat yetişmemiş ve karışmamış olmaları bulunmaktadır. Ayrıca Kur'an'ın getirdiği bilgi nazariyesinde, bilinmeyen ve hakkında kesin delil bulunmayan ihtilafli her hangi bir konuda en doğru hükmedecek olan, her şeyi en iyi bilen Allah'tır. Her iki metinde de ümmet ayrılığa düşmediği için, Hz. Ebu Bekir ve Ömer'in tartışma dışı tutularak Osman ve Ali'nin Cennetlik ve Cehennemlik oldukları ile ilgili verilecek hükmün Allah'a bırakılması ırcâ fikrinin esası olarak kabul edildi. Hasan b. Muhammed bu görüşünü şu şekilde formüle etti: “Biz öyle bir topluluğuz (*kavim*) ki, Rabbimiz Allah, dinimiz İslâm, önderimiz (*imâmımız*) Kur'ân, Nebimiz Hz. Muhammed'dir. Bütün işlerimizde Allah'a ve Resûlüne dayanıyoruz. Biz, imamlarımız Ebû Bekr ve Hz. Ömer'den razıyız. Bu sebeple onlara itaat ediyor, isyan edilmesini nefretle kınıyoruz. İkisine düşman olanları düşmanımız olarak ilan ediyoruz. Bunlardan ilk ayrılığa yer alanlara (*Ehlü'l-Firkati'l- lâ*) gelince, onları erteliyoruz (*Allah'a ırcâ ediyoruz*). Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e dostluk konusunda bütün gücümüzle mücadele ederiz. Çünkü Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer yüzünden bu ümmet birbiriyle savaşmadı, hatta onların durumları hakkında ihtilaf etmek şöyle dursun şüpheye dahi düşmedi. Gerçekte ırcâ, bizzat yetişmediğimiz ve daha önce yaşamış kimseler (*fî men ğâbe ani'r-ricâl*) hakkında takınılan bir tavidir.”⁴⁹

b) Kible Ehli'nden büyük günah işleyen hiç kimse tekfir edilemez: Mürcie'ye göre, bir kimsenin kendinden önce yaşamış kible ehli'nden birisi için veya büyük günah işleyen kimse için sapık olduğu ve teberrî edilmesi gerektiği veya hidayette olduğu ve dost edinilmesi gerektiği şeklinde bir hüküm verebilmesi, istisnasız bütün müslümanların onun hakkında aynı hükmü vermesiyle mümkündür.⁵⁰ Bu yüzden onlar günahkar ve zalim yöneticilere kafir değil günahkar ahlaksız mümin gözüyle bakmışlar ve haklarında verilecek kararı Allah'a bırakmışlardır. Bunun teolojik temellendirmesini iman-amel ayrımıyla yapmışlardır.

c) Din, birlik ve beraberlikten ibarettir: Bir kimse iman ettikten sonra İslâm toplumunun bir üyesidir. Bu bakımdan bütün müminler eşit olup birinin diğerine üstünlüğü yoktur. Ayrıca müminler birbirinin kardeşidir ve her birisi Allah'ın dostudur. Hangi mezhebe veya görüşe sahip olursa olsun, o kimse dışlanamaz, tekfir edilemez ve öldürülemez. Her hangi bir müslüman sadece nefisini savunma ve zulme engel olma durumunda kılıca başvurabilir. Ancak bir

49 Hasan b. Muhammed, “Kitâbü'l-İrcâ”, 23, *Arabica*, XXI (1974); Salim b. Zekvân (I. asrın sonları), *Sîre*, 160, (Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi Or: 1402 numarada kayıtlı Martin Hinds'a ait mikrofilm içerisinde), vr. 154-194.

50 Salim b. Zekvân, *Sîre*, 161.

müslümanı müslüman olduğu için öldüren küfre girer. Bu sebeple Cemaat'i bozacak her türlü fitne ve bozgunculuktan uzak durmak lâzımdır.⁵¹

6-Tarihçe

a) Emevîler Döneminde Mürcie

Medîne ve Mekke'nin Ebu Bekir ve Ömerci atmosferi içerisinde ortaya çıkan Mürcie, teşekkülünden hemen sonra toplumun Arap ve Arap olmayan her kesiminden büyük destek almış, çeşitli bölgelere yayılmaya başlamış ve pek çok meşhur alimin mezhebi olmuştur. Öyleki bazı yazarlar onları Şam Mürciesi, Kûfe Mürciesi, Irak Mürciesi ve Horasan Mürciesi şeklinde tasnif etmişlerdir. Emevîler döneminde mezhebin mensupları arasında Hasan b. Muhammed gibi mütekellimler, Ebû Ru'be, Sabit Kutna ve Haris b. Süreyc gibi komutanlar, Said b. Cübeyr gibi müfessirler, Hammad b. Süleyman gibi fakihler ve Muharib b. Disar ve Sabit Kutna gibi meşhur şairler çıkmıştır. Özellikle Hasan b. Muhammed, İrcâ konusunda bir eser yazarak Basra, Mekke, Kûfe ve diğer büyük şehirlere göndermiştir. Onun bu eseri, mezhebin fikirlerinin yayılmasında önemli rol oynamıştır. Özellikle Emevî-Haşimî iktidar çekişmesinden bunalan, Arap asıllılar ve Emevîler tarafından ikinci sınıf vatandaş muamelesi gören ve ilmî başarılarıyla toplumda itibar kazanmaya çalışan mevâlî kesimi arasında büyük ilgi gördü. Haricîler ve Şîa gibi, Mürcie iktidarı ele geçirme gibi bir gaye gütmeyeceğinden Emevîler onların faaliyetlerine engel olmadı ve onları çeşitli görevlere getirmekte beis görmedi. Ancak kendilerini ilme veren bu mezhep mensupları, iç çekişmelere ve iktidar kavgalarına taraf olmayarak, daha çok Horasan ve Maverâünnehir'de yürütülen fetih hareketlerine katılmak suretiyle kafirlere karşı cihadı tercih etti ya da kadılık ve imamlık gibi resmi görevler üstlendi. Bu durum, Kûfe ve Basra'daki mevâlîyi, Mürcie'nin fikirlerini benimsemeye ve kurtuluşu bu mezhebin fikirlerinde görmeye sevketti. Mürcie, Emevîlerin Irak valisi Haccac'ın yeni müslüman olan mevâlîden haraç ve cizye almak istemesi üzerine, müminlerin eşitliğini savunarak bu uygulamaya karşı çıktı. Bu konuda onlara en büyük destek Kurra' kesiminden geldi. Çünkü onların içerisinde pek çok kimse mevâlî sınıfındandı. Bu olaylardan sonra Emevîlerle olan ilişkileri bozulmaya başladı.

Mürcie içerisinde, haksız tarafla mücadeleyi şart koşan kanada mensup olanlar, Haccac'ın 76/695 yılında Irak valiliğine getirilmesiyle, ona karşı açıkça tavır aldılar ve bundan sonra Emevîlere karşı gerçekleştirilen isyanların hemen hemen hepsine fert veya gurup olarak katıldılar. Emevîler döneminde,

51 Salim b. Zekvân, *Şîre*, 162; Sabit Kutna, "Kasîdetü'l-Ircâ" (Ebu'l-Ferec el-İsfehânî, *Kitabu'l-Egânî* içerisinde), XIII, 50.

Mürciilerin şahıs veya gurup olarak destekledikleri isyanlar arasında, tarihî sırayla, 81/700 yılında Abdurrahman b. Muhammed b. el-Eş'as, 101/719'de Yezid b. Mühelleb, 122/739'de Zeyd b. Ali ve 127/744 yılına kadar yaklaşık on üç yıl süren Haris b. Süreyc isyanı bulunmaktadır.

Mürcie, bir gurup olarak ilk defa, Abdürrahman b. Muhammed b. el-Eş'as'ın 81/700 yılında Haccac'a karşı isyanına katılmıştır. Mürciî ulemadan Kays b. Ebî Müslim el-Mâsırî, Saîd b. Cübeyr, Talak b. Habîb, İbrahim b. Yezid et-Teymî, Avn b. Abdillâh b. Utbe b. Mes'ûd, Amr b. Mürre ve Zer b. Abdillâh bu isyana bizzat iştirak etmişlerdir.⁵² İsyân aylar süren bir çarpışmadan sonra hezimetle sonuçlanınca, Saîd b. Cübeyr önce İsfahan oradan Rey daha sonra da Azerbeycan'a kaçmış ve en sonunda umre için geldiği Mekke'de Talak b. Habib, Mücahid ve Atâ ile birlikte Amr b. Dinar'ın yanında saklanmıştır. Mekke'de saklandıklarını duyan Haccac, Halid b. Abdillâh el-Kasrî'den onları yakalayıp kendisine teslim etmesini istemiştir. O, bunların üçünü de yakalayarak Haccac'a gönderdi. Talak, yolda öldü, Mücahid Haccac'ın ölümüne kadar hapiste yattı, Saîd b. Cübeyr ise, Haccac tarafından öldürüldü.⁵³

Mürcie, Emevî halifeleri arasında en büyük desteği Ömer b. Abdilaziz'den gördü. Medîne valisiyken, isyandan sonra Talak b. Habib ve Said b. Cübeyr gibi pek çok kişiyi koruduğu için görevinden olmuştu. Onun dönemi Mürcie'nin zafer yılları oldu.⁵⁴ Hatta o halife olunca, Kûfe'den Avn b. Abdillâh, Musa b. Ebî Kesîr ve Ömer b. Zer'den oluşan üç kişilik Mürciî bir gurup, onunla İrcâ fikrini tartışmak üzere gelmişlerdi. Kaynakların verdiği bilgiye göre, onlar, bu görüşmeden sonra Ömer b. Abdilaziz'in İrcâ fikrini benimsediğini iddia etmişlerdir.⁵⁵ Diğer taraftan, yeni müslüman olmuş kimseler adına Horasan ve Maveraünnehir'de yapılan Mürciî mücadeleyi ona anlatmak üzere gelen heyet içerisindeki Ebû's-Sayda Salih b. Tarîf ve Said en-Nahvî'nin şikayetlerini dinlemiş ve onlara destek sözü vermiştir. Bunun üzerine bölgedeki mevâlî üzerinden harac ve cizye kaldırılmıştır ve binlerce insan bu Mürciî şahsiyetlerin yardımıyla müslüman olmuştur.⁵⁶ Ömer, Haricîler'le mücadelede de Mürcie'yle işbirliği yapmıştır.

Ömer b. Abdilaziz'in lümünden sonra, Mürcie'yle Emevîler arasındaki ilişkilerin kötüleştiğini görüyoruz. Ebû Ru'be komutasında Basra'lı bir gurup Mürciî, Yezid b. Mühelleb'in 101/719 yılında Yezid b. Abdilmelik'e karşı

52 Bk., Kutlu, a.g.e., 92-3.

53 Taberî, a.g.e., II, 1264-5.

54 Givony, a.g.e., 97.

55 İbn Sa'd, a.g.e., VI, 313.

56 Taberî, a.g.e., II, 1353-1355, 1507.

gerçekleştirdiği isyanına, ayrı bir bölüm halinde katıldı.⁵⁷ Ebû Ru'be ve beraberindeki Mürciîler, Kitap ve Sünnet'e uygun bir politika izlemedikleri gerekçesiyle onlara karşı ayaklandılar, bu yüzden onlar Emevîleri önce Kitap ve Sünnet'e uymaya çağırdılar. Bu çağrılarında bir cevap alınca kadar, Yezid b. Mühelleb'in geceleyin ani saldırı planına karşı çıkarak onlara saldırmak istemediler. Saymada' ve Ebû Ru'be'nin itirazı üzerine, Yezid b. Mühelleb'in böyle bir saldırı düzenlemeden vazgeçmesi, Mürchie'nin orduda ne kadar önemli bir güç oluşturduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Ancak Ebû Ru'be başkanlığındaki bu Mürciî gurubun akîbeti ve savaştan sonraki durumları konusunda bilgi yoktur.

Ömer b. Abdilaziz'den sonra tekrar Horasan ve Maverâünnehir'de halktan cizye ve harac alınması üzerine halk bu uygulamayı protesto etmek üzere toplandı. Bazı Mürciîler de sırf bu kararı protesto etme konusunda yardım etmek için onların yanında yer aldı. Bunlardan Ebû Sayda ve Sabit Kutna yakalanarak hapsedildi.⁵⁸ Semerkand'da harp işlerinden sorumlu Müceşşer, Nasr b. Seyyar'ın valiliğe getirilmesine kadar, Sabit Kutna'yı hapisten çıkarmadı. Nasr, onu hapisten çıkararak Merv'e gönderdi ve Eşres tarafından hapsedildi. O, Abdullah b. Bistam b. Mesud'un kefaletiyle hapisten çıkarılarak, daha önce haklarını savunduğu ve bu yüzden hapsedildiği kimselere ve Türklere karşı savaşmak zorunda bırakıldı.⁵⁹ Askerlere ateşli konuşmalarla cesaret vermeye çalışan Sabit Kutna, bu savaşta şehid düştü. Horasan ve Maverâünnehir'de Mürciî fikirler, onun yazdığı İrcâ Kasîdesi yoluyla yayılmıştır.

Bu çarpışmalarda, daha sonra Mürchie'nin önderliğini yapacak ve Mevâlî adına yapılan mücadelenin devamında onların yanında yer alacak olan Haris b. Süreyc de vardı. Emevîler, böylece hem haklı bir mücadele veren mevâlînin isyanına son verdi, hem de onların yanında yer alan Mürciî önderleri onlara karşı savaşmaya mecbur etti. Böylece Mürchie'nin ileri gelenleriyle, Mevâlî (*Soğdlar ve Türkler*) arasındaki bağlantı, 5 veya 6 yıl gibi kısa bir süre de olsa, koparılmaya çalışıldı. Ancak 116/734'de Haris b. Süreyc'in isyanıyla, Mürchie ile mevâlî arasındaki münasebet tekrar önem kazandı.

Mevâlîye eşit haklar sağlamak amacıyla yapılan bu reformların başında Mürchie'nin önderlerinden Ebû's-Saydâ ve Sabit Kutna ile arkadaşları bulunmaktaydı. Ancak onlar, Emevîler'in maddî menfaatleri yüzünden başarıya

57 Taberî, a.g.e., II, 1400, 1407; İbnü'l-Esîr, Ebû Hasan Ali b. Muhammed Abdülkerim, *el-Kâmil*, Mısır 1965, V, 80-84,

58 Taberî, a.g.e., II, 1507-1510.

59 Taberî, a.g.e., II, 1510-1514; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 149.

ulaşamadılar. Fakat bölgedeki İslâm'a toplu ihtidalar, Mürcie'nin faaliyetleri sonucu gerçekleşti. Onların mücadelesi, daha sonra, Haris b. Süreyc tarafından devam ettirildi. Haris, Âsım'ın 116/773'da Horasan valisi olması üzerine, onun yeni müslüman olmuş kimselerle Emevîler'e karşı on iki veya on üç yıl süren ve onların yıkılışını hazırlayan bir isyan başlattığını görmekteyiz.

Haris b. Süreyc'in bu hareketi, temelde, Ebû Saydâ ve Sabit Kutna'nın daha önce başlattığı Mürciî tez üzerine kurulmuş bir islah hareketinin devamıydı. Her iki mücadele, Emevî valilerinin zorbacı yönetimlerine ve kötü ekonomik politikalarına karşı sürdürülmekteydi. Bu Mürciî liderler, mevâlî unsuruna destek vererek cizyenin kaldırılması ve askerlere ödenen maaşlara ortak olma isteklerini gerçekleştirmeleri için onları ayaklandırıdılar.⁶⁰ Bu yüzden daha önce Ebû's-Saydâ ve Sabit Kutna'ya destek veren Rebi' b. İmran et-Teymî, Ebû Fatıma el-Ezdî, Bişr b. Curmûz ve Kâsım eş-Şeybânî, Haris b. Süreyc'in yanında da yer aldılar. Sabit Kutna gibi, Haris de, en önemli desteği Aşağı Toharistan, Cüzcan, Faryab, Talikan ve Belh'ten almıştı. Aynı şekilde, Ebû's-Saydâ ve Sabit Kutna'nın yanında mücadele eden dihanlar ve köylüler Haris'in isyanına da destek verdiler.⁶¹ Bu desteğin altında, "Haris b. Süreyc'in hareketinin Mürciî bir hareket" olması yatıyordu.⁶² Haris b. Süreyc, 119/737 yılından itibaren Esed'e karşı mücadelesine Toharistan'da yanlarına sığındığı Hakan'la birlikte devam etti. Nasr'ın ordusuyla savaşmayı sürdürdü. O, 126/744'e kadar yaklaşık on üç sene Türk bölgelerinde kaldı. 127/745 yılında Nasr'la anlaşarak Merv'e döndüyse de, tekrar uygulamaları eleştirerek isyan etti ve 128/746 yılında pek çok yakını ve taraftarıyla beraber öldürüldü. Haris, bu mücadelesinde Cehm b. Safvan ve diğer meşhur Mürciîlerden büyük destek aldı. Haris, Horasan ve Mâverâünnehir'de sadece Mürciî fikirlerin yayılmasında değil, İslâm'ın yayılmasında ve insanların topluca İslâm'a girmesinde de önemli bir rol oynadı. Onun, Türklerle birlikte kaldığı yıllarda, İslâm'ı yayma faaliyetlerine devam ettiği anlaşılmaktadır.

Mürcie, Haris ve taraftarlarının yenilgiye uğraması ve pek çoğunun öldürülmesi sonucu, Horasan ve Mâverâünnehir'de önemli ölçüde güç kaybetti. Böylece, Mürcie'nin mevâlîye müslüman Araplar karşısında eşit haklar sağlama, onlara karşı adil davranılmasını isteme mücadelesi yarıda kaldı.

Haris b. Süreyc isyanı, Emevîlerin, Arap olmayan müslümanlara karşı olumsuz tavırlarının ve ekonomik baskılarının bir neticesi olarak ortaya çıktığı için Mürcie'nin bölgedeki faaliyetleri açısından ve ayrıca, Emevîler'in yıkılışını

60 Kâdî, Nu'mân, *el-Fıraku'l-İslâmiyye fi's-Şi'ri'l-Emevî*, Kahire 1970, 523

61 Taberî, a.g.e., II, 1569,1583.

62 Welhausen, J., *Arap Devleti ve Sükûtu*, çev. Fikret Işıltan, Ankara 1963, 220

hazırladığı ve Abbasî ihtilalinin, dolaylı da olsa, başarılı olmasını kolaylaştırdığı için, siyâsî tarih bakımından da önemlidir.

Mürcie'nin bizzat katılmadığı ancak maddî destekte bulunduğu isyanlardan birisi de Zeyd b. Ali'nin 122/739 yılında Emevîlerin zulmüne karşı isyanıdır. Ebû'l-Ferec, Zeyd b. Ali'ye saygı duyan Mürcie arasında ona destek veren kimselerden sadece Ebû Hanîfe'nin ismini zikretmektedir.⁶³

b) Abbasîler D neminde Mürcie

Emevîler döneminden itibaren Mekke, Medîne, Kûfe, Basra ve Şam gibi şehirlerde, hatta Kuzey Afrika'da faaliyet gösteren Mürcie, Emevîlerin sonlarına doğru ve Abbasîlerin ilk yıllarında Horasan ve Maveraünnehir'de güçlenmeye başladı. Öyleki İrcâ fikri denildiği zaman Horasan akla geliyordu ve bazı kimseler İrcâ akidesinin bu bölgeden alınmaması konusunda uyarılar yapıyorlardı. Mürcie, Ebû Muslim'in sürdürdüğü Abbasî davetine ilk yıllarda Emevî zulmüne son vermek için sıcak bakmıştır. Ancak ihtilâlin gerçekleşmesinden sonra Ebû Müslim'in de aynı politikaları sürdürdüğünü görünce ona karşı çıkmışlardır. Ancak Ebû Müslim, bu kimseleri ya öldürmüş ya da başka yollarla sindirmeye çalışmıştır. Gücünün anlaşılması üzerine, bu mezhep, Horasan'daki Haricî ve Şîî tehikesine karşı Abbasîler tarafından desteklenmiştir. Bu sebeple bölgedeki bütün kadılık ve imamlik makamları Mürciîlerin eline geçmiştir. Baştan beri, diğer mezhepler kadar bizzat siyasetin içerisine girmeyen *Mürcie*, Abbasîler d neminde resmî kadılık görevlerine atanmaları dolayısıyla, her ne kadar Abbasîler'in her politikasını kabul etmedilerse de, özellikle akîde konusundan çok fıkıhla meşgul olmaları yüzünden eski başarılarını sürdüremediler. Diğer taraftan, bazı *Mürciîler*, Mihne d neminde, devletin “Kur'ân'ın yaratılmışlığı” fikrini dayatmasında, Me'mun'a destek vermelerinden dolayı, gerek Bağdad, gerekse Horasan ve Mâverâunnehir'de, *Mutezile* ile aynı muameleye tabi tutuldular.

Mürcie'nin tarihinde iki önemli fikri kırılma yaşanmıştır. Birincisi, Emevîler döneminde kader problemi, ikincisi Abbasîler döneminde Kur'anın yaratılmışlığı problemi etrafında yaşanmıştır. Bunun neticesinde bu mezhebin mensupları Kadercî (Özgürlükçü) ve Cebircî olarak ikiye ayrılmışlardır. Hatta öyleki bazı makalât yazarları, bu görüşü benimseyenleri Mürcie'den bağımsız ekoller gibi göstermişlerdir. Kur'anın yaratılmışlığı probleminde de, kimisi Mu'tezilenin yanında yer alırken, kimisi de onların bu dayatmasına karşı çıkmışlardır. Tirmizî, Nisabur, Bağdad ve Rey Mürcie'si arasında Halku'l-Kur'ân fikrini destekleyenler olmuştur. Bu sebeple bazı Makalât yazarları, başta

63 Ebû'l-Ferec el-İsfehânî, Ebû'l-Hüseyin Ali b. Hüseyin, *Mekâtîlü't-Talibiyyîn*, (nşr. Seyyid Ahmed Sakar), Beyrut 1987, 141.

Bişr el-Merisî olmak üzere bu görüşte olanları, sırf bu konudaki fikirleri dolayısıyla Mu'tezilî ya da Cehmiyye olarak değerlendirmişlerdir.

Abbasîler'in ilk yıllarında Horasan'da Belh; Tahiriler döneminde Nisabur, Rey ve Herat; Samaniler döneminde ise, Mâverâünnehir'de Semerkant, Buhara ve Fergana şehri, *Mürchie*'nin faaliyet gösterdiği merkezler haline geldi. Öyleki Belh şehrinde Kûfe'ye ilim öğrenmeye gelenlerin, özellikle Ebû Hanîfe'yi ve daha sonraları onun öğrencilerini tercih etmeleri sebebiyle, buraya Mürchie'nin kalesi/yurdu (*Mürciabâd*) adı verildi.⁶⁴

Abbasîler döneminde, bu bölge Mürchie'nin tartışılmaz manevî lideri Ebû Hanîfe'dir. Bu yüzden, orada Mürchie denince, Ebû Hanîfe ve taraftarları olarak bilinen *Re'y Taraftarları* akla geliyordu. Ebû Hanîfe'nin ölümünden sonra, Irak'taki öğrencileri, onun daha çok fıkha dair görüşlerini sürdürürken Belh, Rey, Nisabur ve Semerkant'taki Mürciîler, hem fikhî, hem de itikadî görüşlerini devam ettirdiler. Bölgede temelde Mürciî akideye bağlı Rey'de *Neccârilik*, Nisabur'da ve Sicistan'da *Kerrâmîlik*, Semerkant'ta *Mâtürîdilik* olmak üzere üç ayrı fikir ekolü ortaya çıktı.

Bölgedeki devletçiklerden Saffarîler, Haricîlerin üstesinden gelebilmek için Mürchie'yi desteklerken Tahiriler onlara karşı cephe aldılar. Ancak büyük destek gördükleri Samaniler döneminde yıldızları tekrar parladı. Mezhep, bölgedeki din ve kültürlerin yanısıra İsmâîlîlik, Zeydîlik, Hadis Taraftarlığı ve Mu'tezile'yle de mücadele etti. Bu üç ekol arasında, sadece Mâtürîdilik, *Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat* içerisinde devam edebildi.

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin ismi, bizzat Mürchie mensupları arasında zikredilmiyorsa da, kaynakların Ebû Hanîfe ve ashabını bu ekolün mensupları arasında saymaları, dolaylı olarak onun da aynı şekilde değerlendirildiğini akla getirmektedir. Bu sebepten olsa gerek, o, *Kitabü't-Tevhîd*'de “*el-Mes'ele fi'l-İrcâ*”⁶⁵ adıyla bir başlık açarak Ebû Hanîfe'ye böyle bir ismin neden verildiğini tartışmakta ve onu “Zemmedilen ve Lanetlenen Mürchie'nin” dışında tutmaya çalışmaktadır. Bu tavrı *Te'vilât*'a da yansımış ve Ebû Hanîfe'nin “*Zemmedilen Mürchie*” (*İrcâu'l-Mezmûm*)'den değil “*vülen Mürchie*” (*İrcâu'l-Mahmûd*)'den olduğunu savunmaktadır. O, hadislerde zemmedilen ircâyı, “fiilleri Allah'a bırakarak onları kulun fiileri kabul etmeme ve onlarda kulun tedbirini reddetmekten ibaret olan cebir” şeklinde; Mürchie'yi ise, “taat ve

64 İbn Davud el-Belhî, Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Vaizî (610/1213), *Fedâil-i Belh*, (Farsça'ya Çev. Abdullah Hüseyinî el-Belhî (Habîbî)), Tahran 1350, 28; Kerderî, Hafızuddin Muhammed b. Muhammed b. Şihab el-Harizmî el-Bezzâzî (827/1423), *Menâkıbü Ebî Hanife*, Beyrut 1981, II, 515.

65 Bk., 381.

masiyet dahil hiç bir fiili kulun fiili olarak g rmeyenler”⁶⁶ şeklinde tanımlamakla, ircâ ve Mürchie kavramına kendi dönemine kadar yapılmamış bir yorum getirerek, hadiste zemmedilen Mürchie'nin, bu olduğunu ileri sürmektedir. Muhtemelen Mâtürîdî, Ebû Hanîfe ve dolayısıyla kendisini bazı uydurma hadislerde lanetlenen Mürchie'den aklamak için böyle bir yola başvurmuştur. Aslında Mâtürîdî, eserlerinde büyük günah, imanın tanımı, imanda artma eksilme, imanda istisna, iman-İslâm ilişkisi, iman-amel ayrımı, va'd ve vaîd gibi temel konularda Mürchie'yi savunduğu görülmektedir.⁶⁷ Ayrıca Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin ilim silsilesi Mürchie akideyi benimsemiş şahıslarla üç ayrı yolla Ebû Hanîfe'ye kadar uzanmaktadır. Onun, Ebû Hanîfe'nin görüşlerini en iyi bilenlerden olduğu, eserlerini bu görüşleri kesin olarak ıspatlamak ve delillendirilmek için yazdığı bilinmektedir. Onun eserlerinde *Ehl-i Sünnnet ve'l-Cemaat* kavramını hiç kullanmaması dikkat çekicidir.

Muhammed b. Kerram ve taraftarları, Hüseyin b. Muhammed b. en-Neccar ve taraftarları Mürchie'nin aşırı uçlarını temsil ederken, Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve öğrencisi Hakîm es-Semerkandî gibileri bu akımın mutedil ve ana bünyesini temsil etmekle kalmamış aynı zamanda bu ekolün sistematik bir kelâmını da oluşturmakla *Mürchie* ile *Ehl-i Sünnnet ve'l-Cemaat* arasında bir köprü görevi görmüştür. O, *Kitâbü't-Tevhîd*'inde her ne kadar *Ehl-i Sünnnet ve'l-Cemaat* kavramını kendi Kelâm sistemi için kullanmamışsa da, kendinden sonraki yazarlar, muhtemelen ilk defa Pezdevî tarafından, “*Ehl-i Sünnnet ve'l-Cemaat*’ın reislerinden”⁶⁸ kabul edilmiştir. Hatta bazı kereler, genel olarak sadece Semerkand ekolü olarak isim verilmeden zikredilmiştir. Onun Kelâm sistemi, önceleri daha çok Mâtürîdiyye şeklinde kendi adıyla, fakat daha sonraları *Ehl-i Sünnnet ve'l-Cemaat* olarak isimlendirildi. Bununla birlikte, Mürchie'nin temel tezleri Mâtürîdî kelam ekolüne mensup kelamcılar tarafından savunulmaya devam edildi.

7- Mürchie'nin Görüşleri

Mürchie, siyâsî ve itikadî, fikhî ve tasavvufî meselelerin çözümü konusunda pek çok görüş ileri sürmüştür. Ancak onlar, daha çok iman nazariyeleri ile dikkat çekmişlerdir. Aslında Mezhepler Tarihi'nin kaynakları, onlardan bahsederken, daima bu iman nazariyeleri üzerinde durmuş, Haricî ve Hadis Taraftarları'nın eserleri ise, onların bu konudaki görüşlerini çürütmekle meşgul olmuşlardır. Haricîlerin iman ve küfürle ilgili görüşlerini reddederek

66 Mâtürîdî, *Te'vilât*, I, 99-100. Krş. Mâtürîdî, *Kitâb-Tevhîd*, 384.

67 Kutlu, a.g.e., 277-282.

68 *Ehl-i Sünnnet Akâidi*, 3.

kendilerine özgü ve orjinal görüşlerini ortaya atan Mürcie, bu konuda onlara muhalefet eden ilk firkadır. Mutezile'nin ortaya çıkmasıyla, bu mesele onlarla Mürcie arasında tartışılmaya devam etmiştir. İman nazariyesiyle, Haricî ve Hadis Taraftarları'nın karşısında yer alan Mürcie, diğer konularda, kendi aralarında ayrılığa düşmüşlerse de, bu konuda, bazı noktalar hariç, temelde aynı görüşleri savunmuşlardır.

a) İ'tikadî Görüşleri

1-Büyük Günah

Mürcie, büyük günah işleyenin dünyadaki durumu ile ahîrettteki durumunu birbirinden ayrı ele alır. Şöyle ki Kible Ehli'nden büyük günah işleyenler (*Fâsıklar*), imanlı olmaları dolayısıyla mümindirler, ancak büyük günah işledikleri için aynı zamanda fasıktırlar. Onların durumları Alah'a kalmıştır, dilerse affeder, dilerse cezalandırır.⁶⁹ Onlar, fıskî İmanın zıddı kabul etmediklerinden ve amelleri imanın bir parçası olarak görmediklerinden, büyük günah işleyeni fıskî ve fücûru ile birlikte kamil bir mümin saymaktadırlar. Günah işleyen ister te'ville, ister tevilsiz işlesin, yani her hangi bir yorum sonucu işlesin durum aynıdır. Çünkü bütün günahlar fıskîdir. Bu yüzden onlar, te'ville kan dökmeleri, kadınları esir almaları ve malları yağmalamalarından dolayı Haricîleri'ni fasık olarak görmüşlerdir.⁷⁰ Büyük günah işleyenin, günahı dolayısıyla fasık olmakla beraber gerçek mümin olmaya devam ettiği fikrini "Küfürle birlikte iyi ameller (*ta'at*) fayda vermediği gibi, imanla beraber de kötü ameller (*seyyie/ma'siyet*) zarar vermez."⁷¹ şeklinde formüle ettikleri için, bu ilke Mürcie'nin tanımı olarak kabul edildi. Onlar böyle bir ifadeyle, büyük günah işleyenin ne bu dünyada, ne ahîrette hiç bir ceza görmeyeceğini kastedmişlerdir. Çünkü burada anlatılmak istenen, büyük günahın kişinin imanına zarar vermemesi ve küfre girmemesi hususudur. Yani, onlar iyiliklerin daha ağır bastığını, bu sebeple tek bir iyiliğin bile şirk ve küfrün dışındaki diğer günahları ortadan kaldırdığını ileri sürerler. Böyle bir fikri, büyük günah işleyen herkesi imandan, İslâm'dan ve İslâm toplumunun bir üyesi olmaktan çıkmış kabul eden Haricîlerin, onlara kafir muamelesi yapmalarına engel olmak ve Allah'a inandığını açıkça söyleyen kimseye büyük günah işlemiş bile olsa İslâm'da bir yer bulabilmek için ileri sürdüler. Ahiret'teki durumunu ise, Allah'ın dilemesine bıraktıkları için onun ceza görmeyeceğini iddia etmediler. Bu yüzden onların dünyevî cezaları yürürlükten kaldırdıklarını söyleyebilmek de oldukça zordur. Asıl amaçları, büyük günah işleyenin bu dünyada mümin ve

69 Eşa'ri, , Ebû Hasan Ali b.İsmail, *Makâlât*, Ritter), Wiesbaden 1980, 229.

70 Eşa'ri, *Makâlât*, 476-477.

71 Şehristânî, a.g.e., I, 162; İbn Hazm, *el-Fasl*, IV, 205; İbnü'l-Cevzî, *Telbîs*, 87.

müslüman olduğunu ortaya koymaktı. Bu iddialarını doğrulamak için Kur'ân'dan pek çok ayeti delil olarak kullanmaktadırlar.⁷² Aksine onların, günahkar müminle ilgili şu noktada birleştiklerini görmekteyiz: “Ehl-i Salat'tan (*Ehl-i Kible*) Allah'ı ve resüllerini bilip onu ikrar eden ve bundan sonra büyük günah işleyen biri, sahip olduğu bu imanı dolayısıyla mümindir ve İmanını kaybetmemiştir. Bununla beraber, kendilerinde bulunan fiske sebebiyle aynı zamanda fasıktırlar.”⁷³ Amelleri imana dahil etmeyen Mürchie, terkin helal görmedikçe, daha sonra kaza etmek suretiyle bir kimsenin namaz ve orucunu terketmekle kafir olmadığı fikrini benimsemiştir. Hatta bir peygamber'i öldüren veya döven birisi, bu fiili dolayısıyla değil onu hafife alması, ona düşmanlığı ve kini dolayısıyla (Peygamber'i, Peygamber olduğu için öldürmesi dolayısıyla) kafirdir.⁷⁴ Büyük günah işleyen ahîretteki durumuna gelince, Allah bilir, dilerse cezalandırır dilerse affeder.⁷⁵ Mürchie'ye göre, hükmün Allah'a ertelenmesi, sadece büyük günah işleyenlerin durumuyla ilgilidir. Çünkü günah işlememiş ve günahından tevbe ederek ölmüş olan cennetlidir. Kafir olarak ölmüş ise, cehennemlidir. Bu yüzden onlara göre, başta Hz. Osman, Ali ve taraftarları olmak üzere büyük günah işleyen hiç kimsenin cennetlik veya cehennemlik olduğuna bu dünyada şahitlik edilemez.⁷⁶ Hz. Osman ve Ali için böyle bir ircâ'yı, ilk uygulayan Mürchie, daha sonra bunu bütün günah işleyenler için yürürlüğe koydu. Mürchie'ye göre, günah işlememiş veya ölmeden önce tevbe etmesi sonucu günahları affedilmiş bir mümin için cennetlik, küfür üzere ölen birisi için cehennemlik olduğuna şahitlik edilebilir. Ama büyük günah işleyen bir mümine gelince cezalandırılması veya mükafatlandırılması ile ilgili verilecek karar Allah'a bırakılır. Allah dilerse affeder dilerse azâb eder. Bu görüş, daha sonraları Ehl-i Sünnet'in bütün çevrelerince temel bir esas olarak benimsenmiştir.

Mürchie, genelde, Kur'an'daki her hangi bir ayete dayanarak bir görüş ileri süren kimsenin asla tekfir edilemeyeceğini savunur. Bir insanın yorumuyla veya işlediği günah dolayısıyla tekfir edilebilmesi için bütün müslümanların aynı fikirde birleşmelerini şart koşar. Eğer ayetin delaleti açık ve seçikse, herkes aynı anlamı anlıyorsa tenziliyle aynı olan bir ayeti inkar küfre götürebilir. Ancak ayetin yorumu tek değilse ve tenzilinden farklı yorumlara müsaitse, bu durumda farklı yorum yaptığı için ya da bir başkasının yorumunu inkar ettiği için ayeti inkar etmiş olmaz ve tekfir edilemez.

72 Kutlu, a.g.e., 106-107.

73 Eş'arî, a.g.e., 138.

74 Şehristânî, a.g.e., I, 166-7.

75 Naşî el-Ekber, *Mesâilü'l-İmâme*, 19-20; Şehristânî, I, 161.

76 Hasan b. Muhammed, “Kitâbü'l-İrcâ”, *Arabica*, XXI (1974), 23.

2-İman-amel İlişkisi

Amellerin iman olmadığı ve onun özüne dahil edilemeyeceği konusunda bütün Mürciiler hemfikirdirler. Ameller imanın neticesi olduğu için onların iman olarak isimlendirilmesi sadece mecazen mümkündür.⁷⁷ Bu yüzden Mürcie amellere inanmayı ayrı şey, farz olduğunu bildiği halde yerine getirmemeyi ayrı şey kabul ederler. Farz olduğuna inanmayan kafir, farz olduğuna inandığı halde kılmazsa günahkar mümin olur. Onlara göre namaz, oruç, zekat, hac iman değil imanın dışında birer farzlar veya iman ve İslâm'ın ilkeleridir (*Şerâi*).⁷⁸ Kur'ân'da pek çok yerde iman edenlerin ve salih amel işleyenlerin Arapça'da atıf harfi olan "vav"la birbirinden ayrılması, aynı isim altında birleştirilmemesi amellerin imandan olmadığına delilidir. Eğer, taatler imandan olsaydı, Allah amel ve İmanı ayırmazdı. Aynı şekilde, bu ayetlerde geçen lafızlar aynı anlama gelseydi, onların tekrarı anlamsız olurdu. Bu da gösteriyor ki amel ve iman ayrı ayrı şeylerdir. Onların amellerin imandan sayılmasıyla doğacak bazı tehlikelerden endişe etmeleri de, amelleri imanın dışında başka farzlar olarak kabul etmeye sevk etmiştir. Eğer namaz, iman olursa bir defa bile terk edenin, imanını terketmiş sayılması gerekecektir. Eğer ameller imandan olsaydı, nebîler bile bütün iyilikleri (*ta'atları*) tamamlayamadığından hiç kimsenin imanı makemmel olmazdı. Aynı şekilde tek bir günah işleyenin imanı da tam olmazdı. İman, vacipleri yerine getirmek, haramları terketmek olursa hiç kimse gerçek mümin olduğunu söyleyemeyecektir. İslâm'a girmenin şartı ameller değil Allah'ı ikrar ve tasdiktir. İnsanlar, amelleri terketmekle mümin ismini kaybetmez, ama tasdiki kaybetmekle iman ismini kaybeder. Müminlerin iman ismi amellerden önce olması amel ve imanın ayrı olduğunu gösterir. İnsanların farzları işlemeleri iman etmiş olmalarından dolayıdır. Yoksa imanları farz olan şeyleri işlemiş olmalarından doğmuş değildir. İnsanlar tasdikte birbirine eşit, fakat amellerde birbirinden farklıdır. Ayrıca fakirin zekatı vermesi gerekmez, ama zekatın farziyetine inanması gerekir. Mürcie bu yüzden amelleri hafife almakla suçlanmıştır.

3-İmanda İstisna

Bu temel esasa, bir kimsenin, "inşallah, müminim "veya" ümit ederim, müminim" yerine, "ben gerçekten müminim" diyerek imanına şek ve şüphe katmaması gerektiği kastedilmektedir. Mürcie, şartlı imanı yasaklayarak şartlı mümin olduklarını söyleyenleri, "imanından şüphe edenler" (*Şakkûn*) olarak

77 Kadî Ebû Ya'lâ, Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef b. Ahmed b. el-Ferrâ Bağdâdî (458/1066), *Mesâilü'l-İmân*, (thk. Suûd b. Abdülaziz el-Halef), Riyad 1410, 164,176.

78 İbn Hazm, a.g.e., III, 221.

tanımlamışlardır.⁷⁹ Çünkü Hz. Peygamber'in tebliğinden sonra, insanlar, ya mümin ya kafir ya da münafiktir. Bu üç gurubun dışında bir gurup olmadığına göre, mümin olan birinin gerçekten müminim demesi gerekiyordu.

Ebû Hanîfe'ye göre, bir kimseye sen mümin misin? diye sorulduğunda, Allah bilir, şeklinde cevap verirse, o kimse imanından şüphe etmektedir. İmanından şüphe eden kimse, münafık da değildir. Bu yüzden ben gerçekten müminim demesi gerekir, çünkü gerçek bir mümin, imanından şüphe etmez. Her ne kadar amellerinde kusur etse de, yine gerçek mümin olup, imanı meleklerin imanı gibidir. Ancak, kim, cennetliğim veya cehennemliğim derse, yalan söylemiştir.⁸⁰

4-İmanın Tanımı

Mürcie'nin imanın tanımı ile ilgili görüşlerini üç gurup halinde ele almak mümkündür. Birinci görüşe göre iman, kalple gerçekleşen marifettir veya tasdiktir. Cehm ve taraftarlarına göre; iman, yalnızca Allah'ı, resüllerini ve O'ndan gelen herşeyi bilmektir. Marifetin dışındaki dil ile ikrar, kalb ile kabullenme, Allah ve Resûlünü sevmek, onlara saygı, onlardan korkma ve azalarla amel iman değildir. Küfür ise, Allah'ı bilmemek olup, iman ve küfrün her ikisi de, sadece kalpte bulunur.⁸¹ Bazı Mürciîler, imanı sırf marifet olarak tanımlama yerine, lügatteki anlamını esas alarak, sırf tasdik şeklinde tanımlamayı tercih ettiler. Kalp ve dil ile gerçekleşen bu tasdik yoksa, iman da yoktur diyerek dilin ikrarı (*ikrârün bi'l-lisân*) yerine dilin tasdiki (*tasdikun bi'l-lisân*) kavramını kullanan bu gurubun mensuplarının, Bişr el-Merisî ve taraftarlarının olduğu kaydedilmektedir.⁸² İmanın sırf tasdik olduğu fikrinde olanlar, bu görüşlerini temellendirmek için, söz bulunduğu halde imanın kabul edilmediğinden bahseden bazı ayetleri delil getirmektedirler. İkinci görüşe göre, iman, dil ile ikrar kalp ile tasdiktir. Yani iman, Allah'ı ve ondan gelen şeyleri toptan kalp ile tasdik, dil ile ikrar etmektir.⁸³ Bu, genel olarak Ebû Hanîfe ve ashabının oluşturduğu Kûfe'li Mürciî fakih ve zahidlere ait olup, Mürcie'nin çoğunluğunun görüşüdür.⁸⁴ Üçüncü görüşe göre, iman sadece dille ikrardır.

79 Ebû Hanîfe, el-Fıkhü'l-Ebsat, 41; İbn Teymiye, Ebü'l-Abbâs Takiyüddîn Ahmed b. Abdilhalim, Kitâbü'l-İmân, (thk. Haşim Muhammed Şazelî), Kahire ts., 101,230,299,

80 Ebû Hanîfe, el-Fıkhü'l-Ebsat, 41-42.

81 Eş'arî, a.g.e., 132; Mâlâtî, et-Tenbîh, 149.

82 Eş'arî, a.g.e., 140.

83 Ebû Hanîfe, Kitâbü'l-Âlim ve'l-Müteallim, 52 ve 119; el-Fıkhü'l-Ekber, 62.

84 İbn Teymiye, Kitâbü'l-İmân, 141.

Muhammed b. Kerram ve taraftarlarınca benimsenen bu görüşe göre, iman, kalbin değil dilin ikrarı ve tasdikidir. Kalb ile bilmek İman olmadığı gibi, dil ile ikrarın dışında hiç bir şey de iman değildir. Bu sebeple, Resûlüllah döneminde münafıklar gerçek mümindiler. Küfür ise, Allah'ı dil ile tanımama ve inkardır.⁸⁵ Mürcie, imana üç farklı tanım getirdiyse de, bu tanımların hiç birisinde, amelleri imana dahil etmediler.

5-İmanda Artma ve Eksilme

İmanın, amellerle artmayacağı, amelleri terketmek veya günah işlemekle de azalmayacağı fikri Mürcie tarafından ısrarla savunulmaktadır. Mürcie arasında sadece, Hüseyin b. Muhammed b. en-Neccar,⁸⁶ imanın artacağı ama eksilmeyeceği fikrinde ise de, bununla, amellerle imanın artması ve amellerin terkiyle azalmasını kasdetmemektedir. Ona göre, ikrar yoksa, tek başına marifet taat değildir. Allah tek emirle, inanılması gerekenlerin hepsine inanmamızı emretmiştir. Bunları yapmayan O'na itaat etmiş olamaz. Bir kimse, bu hasletlerden birisini terketmekle kafir olmadığı için, insanlar imanlarında birbirinden farklıdır. Bazısı Allah'ı daha çok bilebilir veya tasdiki daha güçlü olabilir. Bu bakımdan iman artar ama eksilmez. Mümin olandan iman ismi, yalnızca küfürle kalkar. Ebû Hanîfe'ye göre, imanın eksilmesi, küfrün artması, küfrün artması ise İmanın eksilmesi halinde mümkün olabilir. Bir şahsın aynı anda hem mümin, hem kafir olması mümkün değildir. Halbuki mümin gerçek mümin, kafir de gerçekten kafirdir.⁸⁷

6-İmanda Eşitlik

Bütün müminler, iman konusunda, birbiriyle aynı olup, birinin diğerine üstünlüğü yoktur.⁸⁸ Mürcie'nin bu esası, *Kitâbü'l- mân*'larda şu şekilde ifade edilmiştir: “İnsanlar, imanlarında birbirlerinden üstün değildirler bu sebeple onların günahkarları da salih amel işleyenleri de iman konusunda eşittirler.⁸⁹ Müminlerin imanları meleklerin imanı gibidir.⁹⁰ Onlara göre, imanın ikrar,

85 Eş'arî, a.g.e., 141; Mâlâtî, a.g.e., 151.

86 Eş'arî, a.g.e., 136.

87 Ebû Hanîfe, *el-Vasiyye*, 72.

88 Ebû Hanîfe, *er-Risale ilâ Osmân el-Bettî*, 67; Eş'arî, a.g.e., 139.

89 Halîmî, Hüseyin b. Hasen (403/1012), *Kitâbü'l-Minhâc fî Şuabü'l-Îmân*, (thk. Halîmî Muhammed Fûde), Darü'l-Fikr 1979, I, 80

90 Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm (224/838), “*Kitâbü'l-Îmân*”, (thk. M.Nasirüddin el-Elbânî), (*Min Künûzi's-Sünne: Resâilü Erbaa* içerisinde, 47-102), Kuveyt ts., 70

marifet ve Allah'a boyun eğme gibi bir takım hasletleri vardır. Bunlardan herbirisi taat veya imanın bir kısmını oluşturur. İmanın bir kısmını yerine getirirse kafir, hepsini yerine getirirse, mümin olur. Bu bakımdan, imanı oluşturan hasletlerde, bu hasletlerin sahipleri birbirinden üstün olabilirler.⁹¹ Allah'ın vahyi tamamlandıktan sonra insanların iman konusunda birbirlerinden üstün olacak yanı kalmadı. Bu yüzden bütün insanların (*müminlerin*), Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer gibi, ilk müslümanların imanı ile Haccac, Ebû Müslim el-Horasanî ve diğerlerinin imanı aynıdır. Diğer yandan, Allah'ın kullarına farz kıldığı iman, bütün kulları için farz kılınmış olan aynı imandır. Yani bir şahıs için vacip olan imanın aynısı bütün şahıslar için de vaciptir. Ebû Hanîfe, bu fikri, *Kitâbü'l- İlim ve'l-Müteallim*'de, şöyle formülleştirmiştir: “Bütün müminler, marifet, yakîn, tevekkül, Allah sevgisi, Allah korkusu ve iman konusunda eşittirler. Bunların dışında imanı ilgilendiren konularda, birbirinden farklıdır. Aynı şekilde küfürde de kafirler eşittirler.”⁹² Ebû Hanîfe'ye göre, sema ehlinin ve resullerin dini aynıdır. Farklı olan sadece, farzlardır.⁹³ Ona göre, iman ve tevhitte inananların eşit olması demek, insanların ve meleklerin, iman konusunda eşit olması demektir. Bir insan, amellerinde kusur etse bile, imanı bakımından gerçek mümindir ve onun imanı meleklerin imanı gibidir.⁹⁴

7-İman-İslâm İlişkisi

Mürchie, iman ve İslâm'ın aynı manaya geldiği ve her müslüman için mümin, her mümin için de müslüman tabirinin kullanılabileceğini ileri sürmektedir. Ebû Hanîfe'ye göre, iman, tasdik, marifet, yakîn, ikrar ve İslâm demektir. Aslında bu kelimeler birbirinden farklı, fakat aynı manaya yani iman manasına gelen kelimelerdir. İmanın tarifinde bu anlamlar bizzat ifade edilmiştir. Şöyleki, iman; Allah'ın Rab olduğunu, hem ikrar ve tasdik etmek, hem de şüphesiz kesin bir bilgiyle bilmek, tanımak ve aynı zamanda O'nun Rab oluşunu kalbi ve diliyle kabullenmektir (*istislâm*). Bütün bunlar, farklı isimler olsa da, manaları aynıdır. Mesela; bir kişi için, Ey İnsan!, Ey Adem! veya Ey Filan denmesi gibi. Bu kelimeleri söyleyen kimse, onlarla aynı manayı kastettiği halde, onu muhtelif isimlerle çağırılmaktadır.⁹⁵ Yani iman, ikrar ve tasdik iken, İslâm; Allah'ın emirlerini kabullenmek ve O'na itaat etmektir. Bu iki kelime arasındaki fark, sadece sözlük anlamı itibariyledir. Bu ikisi, bir şeyin

91 Eş'arî, a.g.e., 137-138.

92 Ebû Hanîfe, *el-Fikhu'l-Ekber*, 62.

93 Ebû Hanîfe, *er-Risâle ilâ Osmân el-Bettî*, 67.

94 Ebû Hanîfe, *el-Fikhu'l-Ebsat*, 42.

95 Ebû Hanîfe, *Kitâbü'l-Âlim ve'l-Müteallim*, 52, 56.

içi ve dışı gibi olup, İslâmsız iman imansız İslâm olamaz. Yalnız geniş anlamlı olan “din” kelimesidir. Bu hem imana , hem İslâm’a, hem de şeriatlerin bütününe verilen bir isimdir.⁹⁶ Bu prensip, Mürcie tarafından, “iman ve İslâm tek bir isimdir. İmanın derece itibariyle İslâm’a bir üstünlüğü yoktur”⁹⁷ formülleştirilmiştir. Mürcie, bu fikri benimsemekle amelleri hem imanın hem de İslâm’ın dışında bırakmıştır.

8-Va'd ve Vaîd

Va'd; Allah'ın emir ve yasaklarına uyan kimseyi mükafatlandıracağına söz vermesi, vaîd ise, emirlerine uymayan ve bazı günahları işleyenleri ebedî bir ceza ile tehdit etmesidir. Mürcie “diğerlerinin durumu Allah'ın emrine kalmıştır; O dilerse onları affeder, dilerse cezalandırır”⁹⁸ ayetini esas alarak, Muhammed ümmetinden büyük günah işleyenin durumunu Allah'a bırakarak, affedileceği veya cezalandırılacağı konusunda kesin bir hüküm vermemiştir. Onlar, genelde, Allah'ın va'dinin değişmeyeceğini, ama vaîdinin değişebileceğini, bazı kayıtlarla daraltılabileceğini veya va'dde istisnanın olmadığını, sadece vaîdde gizli bir istisnanın olduğunu iddia ettiler. Çünkü sevap ve mükafatlandırma, onlarca bir fazilet ve üstünlüktür. Allah, onu ifa eder. Va'dden dönme, bir noksanlık ve yalan olacağından onu yerine getirir. Cezalandırma ise adalettir. Allah'ın istediği şekilde tasarruf hakkı vardır. Bu nedenle vaîdden dönme, noksanlık sayılmaz, çünkü vaîdden dönme fazilet sahibi ve bağışlayan birinin vasfıdır.⁹⁹ Aslında Mürciîler, ayet ve hadislerde geçen tehdit ve uyarıların, müminleri de muhatab aldığını kabul ederler. Bazı Mürciîler, Nisâ 11. ve 93. ayetiyle Nûr 4. ayet ve benzeri ayetlerdeki tehditlerin ifade olarak umumîliğini, mana itibariyle ise hususîliğini iddia ettiler. Mürcie arasında bir grup da, vaîdin Kible Ehli için değil sadece müşrikler için olduğunu ileri sürmektedir. Mesela; Allah her hangi bir mümini kasten öldüren veya diğer ayetlerdeki tehditler, bu şeyleri bizzat haram kabul ederek yapanlar için değil, helal kabul ederek yapanlar içindir. Allah'ın va'dine gelince, o, müminler için vaciptir, çünkü Allah va'dinden dönmez. Allah için affetmek şanına daha layıktır.¹⁰⁰ Mürcie'ye göre; büyük günah işleyen, ebedi

96 Ebû Hanîfe, *el-Fikhu'l-Ekber*, 62.

97 Mâlâtî, a.g.e., 156.

98 Et-Tevbe, 9/106.

99 Eş'arî, a.g.e., 144-145; Neşvânü'l-Himyeri, *Hûru'l-İyn*, 203.

100 Eş'arî, a.g.e., 147.

Cehennem'de kalmayacaktır. Resûl'ün şefaati, Kible Ehli'nden hem mümin hem de fasık içindir.¹⁰¹

b-Siyasi Görüşleri

Mürcie, müslümanların birlik ve beraberliğini her şeyin üstünde tutar ve bunu dinin geliş amacı olarak görür. Bu sebeple müslümanlar arasında ilk dönemlerde meydana gelen ayrılıkları tasvip etmez. Hata bu olaylarda yer alanlarla ilgili olarak, onlara yetişmedikleri, olayları bizzat görmedikleri ve kimin haklı olduğu konusunda kesin bir kanıt olmadığı için verilecek hükmü Allah'a bırakırlar. İlk dört halifeyle ilgili olarak, Ebû Bekir ve Ömer'i, haklarında ümmetin her hangi bir tartışması olmadığı için sonuna kadar savunurlar, dostluklarını sürdürürler. Osman ve Ali'ye gelince ümmetin, bu ikisi konusunda ikiye ayrılması sebebiyle, dünyada mümin olduklarını, işledikleri günah ve hatalarından dolayı ahirette nasıl bir ceza göreceklerini bilmediklerinden, verilecek hükmün Allah'a bırakılması gerektiğini iddia ederler. Mürcie, Hz. Osman ve Ali'nin durumunu Allah'a bırakarak kible ehlinde hiç kimseyi büyük günahı dolayısıyla tekfir etmediği için, Haricî ve Şî' olmayan, çoğunluğun oluşturduğu geniş bir kitlenin desteğine sahipti. Çünkü onlar, Haricîler gibi son iki halifeyi, diğer sahabeyi ve büyük günah işleyen herkesi tekfir etmiyor, Şî'a gibi ilk üç halife aleyhtarlığı yapmıyor ve Emevîler gibi, Hz. Osman'ı methedip, Hz. Ali'yi lanetlemiyorlardı. Onların Hz. Osman ve Ali'nin dost veya düşman edinilmemesi şeklindeki görüşleri, Emevîlerle olan ilişkilerinde önemli bir rol oynamaktaydı. Hz. Ali'ye hutbelerde lanet okuma geleneğini başlatan Muaviye'yi, bu politik davranışı dolayısıyla sevmiyorlardı. Bu yüzden yaşlı Mürcîiler, Muaviye'ye yetişmeyen genç nesli ondan uzaklaşmaya (*teberri*) çağırıyorlardı.¹⁰²

Mürcie arasında, Emevîlere karşı gerçekleştirilen isyanlara ve diğer siyâsî hareketlere katılma konusunda, ortak bir tavır bulunmadığını görmekteyiz. Tarafsızlar diye bilinen geniş tabanlı bir gurup arasından çıkmaları, onlar arasında siyâsî hadiselerde yer alıp almama konusudaki farklı eğilimlerin Mürcie'de de devam etmesine sebep olmuştur. Bu konuda rivayet edilen hadislerden hareketle, siyâsî hadiselere karışmayanlar arasında, haksız tarafla mücadelenin şart olduğunu ileri süren, baştakine itaati telkin eden ve uzletli tercih eden üç eğilimin varlığı tesbit edilmiştir.¹⁰³ Mürcie içerisinde, bu üç eğilim bulunmakla beraber, haksız tarafla mücadeleyi şart koşanların ağır

101 Kutlu, a.g.e., 144-145.

102 Salim b. Zekvan, *Sîre*, 160.

103 Hatipoğlu, *İslâmî Tenkid Zihniyeti*, 41.

bastığını ve kaynaklara daha çok onlarla ilgili haberlerin yansıdığını görmekteyiz.

Müslümana kılıç çekmenin karşısında olan Mürcie, siyâsî yönetime karşı, Şîa ve Haricîler gibi, bir gurup halinde sürekli mücadele içerisinde olmamışlardır. Her hangi bir tarafta yer almanın zorunlu olduğu ve yöneticilerin zulüm ve işkenceye başvurdukları durumlarda bu esasa bağlı kalmayarak tepkilerini göstermişlerdir. Bu durumlarda, bütün Mürciîler paylaşmamakla beraber, genelde yöneticileri, küfrü gerektirmeyen bir sapıklık içerisine düşmüş mümin ve müslüman kabul etmeyi sürdürmüşler, fakat onlardan teberri ederek dostluklarına son vermişler, onlar için af dilemenin Allah tarafından yasaklandığını iddia etmişler, hatta bazan bey'atlerini bozmuşlardır.¹⁰⁴

Mürcie, şu ana kadar, Şîî kaynaklardan gelen bazı bilgiler dolayısıyla, Emevîlerin bütün destekçileri olarak görüldü. Ancak Salim b. Zekvan ve diğer dökümanların yayınlanması sonucu, bu kanaat değişmeye başladı. Çünkü Salim'in *Sîre*'sinde anlatıldığına göre, Mürcie, Muaviye'yi eleştiren ve onunla dostluğu haram kılan bir guruptu. Aslında Mürcie'nin Ömer b. Abdilaziz'le ilişkileri son derece iyi idi, ancak diğer Emevî halifelerini meşru görmekle beraber, onların zulmüne ve haksızlıklarına karşı susmadı ve boyun eğmedi. Onların yaptıkları zulme son vermek için, Abdurrahman b. Muhammed'in 81/700'de, Yezid b. Mühelleb'in 101/719'da yaptığı isyana topluca katıldılar. Hatta Emevîlerin sonlarında, Mürcii bir lider olan Haris b. Süreyc komutasında 116/734'de yapılan isyanla, onların sonunu hazırladılar. Onlar, bu konuda "mecbur kalmadıkça ve kanları dökülmedikçe bir müslümanın kanını asla akıtmayacakları" şeklinde bir prensip geliştirdiler. Mürcie'nin Emevîlerle ilişkilerinde tek bir siyâsî tavır belirlediklerini söylemek mümkün değildir. Ancak Bütün Mürciîleri, Emevîlere beyat etmelerini delil getirerek, onların sadık destekçileri olarak görmek yanlıştır. Mürcie, tabanı itibariyle mozaik bir yapıya sahip olduğundan, daha önce bahsettiğimiz tarafsızlar gurubu arasındaki üç ana eğilimi içinde bulundurmaktadır. Bu yüzden haksızlık ve zulme karşı mücadeleyi seçenler ağır basmakla beraber, bazıları yönetime itaati ve bazıları da uzleti tercih etmişlerdir. Şimdiye kadar, Mürcie'nin özgürlükçü olmadığı, hatta Cehm b. Safvan gibi kimseler dolayısıyla insan özgürlüğünü kabul etmediklerini, bu sebeple de Emevîlerin her dediğine itaat ettikleri düşünülmekteydi. Ancak bu ekol içerisinde "cebr" fikrini ileri süren kişi olarak görülen Cehm bile, Emevîlere karşı Horasan ve Maveraünnehir bölgesinde yapılan Mürciî isyana katılmış ve bu isyanın önderlerinden Haris b. Süreyc'in danışmanlığını yapmıştır. Kader konusundaki düşünceleri, Emevîlere karşı

104 Sâlim b. Zekvân, *Sîre*, 161-162.

çıkmalarına engel olmamış, tam aksine sebep olmuştur. Çünkü onlar, Allah'ın kaderiyle zulmettiklerine inanalara Allah'ın kaderiyle isyan etmişlerdir. Ancak böyle bir şeye mecbur kalmadıkça, asla başvurmamışlardır.

Mürcie, diğer mezheplerden oldukça farklı bir siyaset nazariyesi geliştirdi. Onların çoğunluğu tarafından benimsenen bu nazariyeye göre, hilafetin Kureyş'ten olması şart değildir. Bu görüşü savunanlar için "Mürcie için Mürcie" tanımlaması yapıldı. Hatta bazı kaynaklar, bu sebeple onları Haricî Mürciiler olarak isimlendirdi. Aslında Haris b. Süreyc'in, isyan sırasında Emevi valilerinden yaptığı taleplere bakılacak olursa, onların seçilecek halife veya valinin meşruiyetini halktan alması gerektiğini iddia ettikleri ve bunu "müslümanlar tarafından seçilmesi (*şûrâ beyne'l-müslimîn*)" veya "herkesin razı olacağı birisine beyat edilmesi (*el-bey'a li'r-rızâ*)" şeklinde ilkeleştirdiklerini görüyoruz.¹⁰⁵ Bu bakımdan, Mürcie'yi İslâm düşüncesinde teorik ve pratik olarak, meşruiyetini halktan alan bir yönetim biçimini savunan ilk mezhep olarak görmek doğrudur. Muhtemelen bu sebepten dolayı, Abbasîler döneminde, Orta Asya'da Tahirîler, Saffarîler, Samânîler gibi mahalli devletçikler kurulabilmiştir. Hatta bir anda iki ayrı halife olabileceği fikri de Mürciî çevrelerden gelmiştir.

c-Fikhî Görüşleri

İtikadî konularda olduğu gibi, fikhî konularda da akla, akıl yürütmeye, teville, nazar ve kıyasa büyük önem vermelerinden dolayı İslâm düşüncesinde akli, akli istidlalleri, kıyası, nazarı ve tevili sistematik olarak kullanan ilk ekolün Mürcie olduğu söylenebilir. Hicri birinci asrın son çeyreğinden itibaren Mürcie'nin fikhî görüşleri, Hammad b. Ebi Süleyman'ın başını çektiği ve daha sonra Ebû Hanîfe etrafında odaklaşan bir gurup tarafından Kûfe'de sistemleştirildi. Mezhebin Hammad b. Ebî Süleyman'dan sonra fikhî ve itikadî konulardaki tartışılmaz otoritesi Ebû Hanîfe idi. Ebû Hanîfe ve taraftarları problemlerin çözümünde, özellikle fikhî konularda, re'yin kullanımı üzerinde ısrar etmeleri ve pek çok meseleyi bu yöntemle çözmeye çalışmaları sebebiyle, kendilerine, muhalifleri tarafından *Rey Taraftarları*, *Kûfe Mürciesi* veya *Fukaha Mürciesi* gibi isimler verildi.¹⁰⁶ Haricî, Şiî, Mu'tezilî, Sünnî *makâlât* yazarlarının pek çoğu, Mürcie ile Rey Taraftarları arasında, gerek mensupları gerekse fikirleri itibariyle bir ilişkinin varlığından açıkça ya da dolaylı olarak bahsetmektedirler. Hatta bazıları, Ebû Hanîfe'nin Ashabı veya Rey Taraftarları adı altında onları doğrudan Mürcie'nin bir alt gurubu olarak

105 Taberî, a.g.e., II, 1567-1577; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 183.

106 Cahız, Ebû Osman Amr b. Bahr (255/869), *el-Osmaniyye*, (thk. Abdusselam Muhammed Haru, Beyrut 1991, 147; İbn Teymiyye, *Kitâbu'l-İmân*, 277.

vermektedirler.¹⁰⁷ Mürcie mezhebine mensup Rey taraftarları, Abbasîler'in kuruluş yıllarından itibaren pek çok merkezde kadılık görevini ellerinde tuttular. Hatta Harûn er-Reşîd, kadılık makamına Ebû Yusuf'u getirmesiyle Horasan ve Mâverâünnehir'deki kadılık görevleri Hanefî-Mürciîlerin eline geçti. Böylece Kûfe ve Bağdad'dan sonra Rey Taraftarları'nın en güçlü merkezleri bu bölgeler oldu. Ebû Hanîfe'nin fıkıhta ve itikadî konularda gerçek temsilcisi, Belh, Merv, Semarkand ve Fergana Mürciesi olmuştur.

Uzun süre mezhebin fikhî merkezi olmaya devam eden Kûfe'nin itibarını kaybetmesi üzerine Belh ve Merv fukahası ön plana çıktı. III. ve IV. hicri asırlarda ise Mürciî-Hanefî fikhinin merkezi Semerkand, Fergana ve Buhara olmaya başladı. Hanefî mezhebinin fikhî görüşlerine göre amel etmiş oldukları için bütün Mürciîler Hanefî'dir ve Rey taraftarıdır. Hatta Horasan ve Mâverâünnehir'de Mürcie'nin mümeyyiz vasıflarından birisi Hanefî ya da Rey Taraftarı olmaktır ve bu adlarla yayılmıştır.

d) Tasavvufî Görüşleri

Mürcie'nin imanla ameli birbirinden ayırması ve kalbî tasdiğe ya da dilin ikrarına çok özel bir önem atfetmesi, farklı görüşlere ve mezheplere karşı oldukça hoşgörülü davranmalarına sebep oldu. Onlara göre bütün müminler, imanlarından dolayı Allah'ın velileridir ve imanlarında eşittirler. Kible Ehli'nden hiç kimse, büyük günah işlediği için veya te'vil yaptığı için, yani farklı görüş ileri sürdüğü için tekfir edilemez. Bu kişi hakkında hüküm verecek olan Allah'tır. Özellikle Belh ve Nisabur Mürciîleri arasında zühd, takva ve abidliği ile meşhur Selm b. Salim, Halef b. Eyyub, İbrahim b. Yusuf, Nusayr b. Yahya, Ahmed b. Harb ve Muhammed b. Kerram gibi kimseler vardı. Mürcie'nin iman anlayışı, Süfiliğin Mürciî çevrelerde yayılmasına zemin hazırlamıştır. Muhammed b. Kerram, Horasan ve Mâverâünnehir'in çeşitli şehirlerinde "hankahlar" açarak Süfiliğin bölgedeki ilk tohumlarını yaymaya çalışmıştır. Mürciî anlayış, daha sonraları, Ebû Leys Semerkandî ve Ahmed Yesevî'nin tasavvufî düşüncelerinin oluşmasında dolaylı olarak tesirli olmuş ve bu dönemden sonra mezheb akılcılıktan irfaniliğe doğru kaymaya başlamıştır. Ayrıca Türklerin İslâmlaşmasında önemli rol oynayan Mürcie, sonraki dönemlerde yerini Süfiliğe bırakmıştır.

8-Mürciî Fırkaları

Makalât yazarları, Mürciîleri, kendi aralarında pek çok fırkaya ayırmış, hatta her bir fırkayı küçük alt guruplara bölmüşlerdir. Pek çoğu yapay olmakla

107 Kutlu, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, 42-43.

beraber, 70'e yakın Mürciî fırka ve tali koluna yer veren İslâm Mezhepleri Tarihi'nin klasik kaynakları, birbirinden farklı tasnifler yapmaktadırlar. Bazıları Mürcie'yi Horasan, Kûfe, Irak veya Şam Mürcie'si şeklinde bölgesel olarak; bazıları fırka liderlerine göre Sevbâniyye, Kerrâmiyye, Gaylâniyye, Şimriyye, Tumeniyye, Neccâriyye şeklinde; bir kısmı, uzmanlık alanlarına göre, Fukahâ Mürcie'si ve Ehl-i Kelâm Mürcie'si veya Ehl-i Sünnet karşısındaki konumuna göre, Sünnet Mürcie'si, Bid'at Mürcie'si şeklinde, ya da kader probleminde bakışlarına göre, Kaderci, Cebirci veya Halis Mürcie olarak; bazıları da fikirlerine göre Kat'iyye, Şakkiyye, Vâcibiyye, Sâlibiyye şeklinde tasnifler yapmaktadırlar. Bununla birlikte, eserlerde öne çıkarıldığı şekliyle, ana Mürciî fırkaları şu başlıklar altında incelemek mümkündür:

a) Gaylâniyye: Şamlı Gaylan b. Mervan'a nisbet edilen, imanî, Allah'ı sonradan elde edilen bir bilgiyle bilmek, sevmek ve ona itat etmek, Peygamber'in getirdiklerinin tamamını dil ile ikrar etmek şeklinde tanımlayan bir firkadır. Onlara göre, âlem ve insanın kendisinin bir yaratıcısı olduğu şeklindeki doğuştan gelen bilgiye iman denmez. Daha önce bahsedilen imana bizzat kulun kendisinin ulaşması gerekir. Bu fırka mensupları daha çok Şam ve civarındaki Mürciilerden oluşmakta olup insan hürriyetini savunmaktadırlar. Ayrıca Gaylan, Kitap ve sünneti bilen her müslümanın devlet başkanı olabileceğini, bunun için Kureyşliliğin şart olmadığını ileri sürmüştür. Bu yüzden kendilerine *Şam Mürciesi*, *Haricî Mürcie*, *Mürcie içinde Mürcie* veya fillerinin önceden belirlenmişliği fikrini (kader) kabul etmeyen *Kaderci/ zğürlükçü Mürciiler* de denmektedir.

b) Cehmiyye: Cehm b. Safvan ve ona bağlananlardan oluşan bu fırka, Allah'a imanın, Allah'ı, resûlünü ve Allah katından gelen her şeyi bilmek olduğunu, bunun dışında dilin itirafı, kalbin benimsemesi, Allah ve resûlünü sevmek, onlara saygı göstermek, onlardan korkmak ve organlarla iyi davranışlar sergilemek gibi şeylerin ise iman olmadığını ileri sürdüler. Onlara göre, inkar da Allah'ı bilmemektir. Bu firkanın Horasan ve Mâverâünnehir'de çok sayıda taraftarı olmuştur. Onların insan fiillerinde özgür olmadığı, onların Allah tarafından belirlendiği ve sorumluluk ve hatta cezanın dahi bir çeşit kader olduğu fikrini benimsemeleri sebebiyle, kendilerine *Cebirci Mürcie* veya *Horasan Mürcie'si* adı da verilmiştir. Sorumluluğu da bir kader görmeleri, Emevi zulmüne karşı pasif kalmalarına engel olmuş ve onlara karşı yaptıkları isyanları Allah'ın kaderi olarak gerekçelendirmişlerdir.

c) Yunusiyye: Yunus b. Avn en-Nemîrî'ye nisbet edilen, imanın, Allah'ı bilmek, ona boyun eğmek, ona karşı kibirlenmeyi terketmek ve kalpten sevmek olduğunu, bütün bu hasletleri kendisinde toplayanın mümin olacağını ve bunun dışındaki iyi fiillerin imanın bir parçası olmadığını iddia eden bir firkadır.

Onlara göre, iyilik yapmamak imanın hakikatına zarar vermez, eğer imanı halis ve kesinse, işlediklerine karşı azap da görmeyebilir. Mümin Cennet'e ameli ve itaatiyle değil ihlas ve muhabbetiyle girecektir.

d) Gassâniyye: Gassân el-Kûfî'ye nisbetle anılan bu fırka, imanın Allah'ı ve resûlünü bilmek, Allah'ın gönderdiğini ve resûlünün getirdiklerini ayrıntılarıyla değil toptan ikrar etmek olarak tanımlayarak imanın artıp eksilmediğini ileri sürerler. Bu gurup daha çok Kûfe civarında yayılmıştır. Ebû Hanîfe ve onun öncülüğünü yaptığı Rey Taraftarları'nı da bunlardan saymak mümkündür. Bu sebeple kendilerine *Kûfe Mürciesi*, *Irak Mürcie*'si veya *Hâlis Mürcie* de denmektedir.

e) Tûmeniyye: Ebû Muaz et-Tumenî'nin taraftarlarından oluşan bu fırka, imanın, küfürden koruyan şey ya da terkedildiği takdirde küfre götüren hasletler olduğunu ileri sürmektedir. Onlara göre, bu hasletlerin tamamına iman denir. Tek bir haslet iman olmadığı gibi imanın bir kısmı da değildir. Bunlar, Allah'ı bilmek, sevmek, kalbiyle onaylamak, sevmek, ihlaslı olmak ve resûlün getirdiklerini ikrar etmekten ibarettir. Bu durumda, namaz ve orucun terkinin helal görerek yerine getirmezse kafir olur, ama kaza niyetiyle terkederse küfre girmez. Bütün müslümanlar onun inkar olduğunda birleşmemişlerse, büyük veya küçük her hangi bir günah işleyen müslümana fasık denemez ve işlenen şey küfür olmadıkça büyük günahla insan imandan çıkmaz. Bütün iyilikler, imanın uygulama tarafıdır. Farz olsa dahi, terkeden şu konuda fisk işledi, asî oldu denir.

f) Sevbâniyye: Ebû Sevban el-Mürçî'ye nisbet edilen bu fırka, imanı Allah'ı, resullerini ve aklen yerine getirmemesi mümkün olan ya da aklen terki caiz olan şeylerin iman olmadığını bilmek ve ikrar etmek olarak tanımlar.

g) Merîsiyye: Bişr el-Merisî'ye nisbet edilen ve sözlükte kalb ile onaylama anlamına geldiği için imanı tasdik olarak tanımlayan, tasdik olmayan şeyin iman olmadığını, bu tasdik kalp ve dille birlikte gerçekleşeceğini savunan fırkadır.

ğ) Neccâriyye: Hüseyin b. Muhammed en-Neccâr'a nisbet edilen ve imanı, Allah'ı ve resullerini, müslümanların üzerinde birleştiği farzları bilmek, Allah'a boyun eğmek ve sözle ifade etmek olarak tanımlayan fırkadır. Onlara göre, kendisine deliller serdedildikten sonra bunları görüp de bahsedilenlerden birine iman etmeyen kimse inkârcıdır. İmanın her bir hasleti faydalı eylem olup iman değildir. Ayrıca bunların her biri iman olmayıp tamamı imandır. İman artar, fakat eksilmez. Hüseyin b. Muhammed ve taraftarları, Kur'an'ın yaratılmış olduğu görüşünde her ne kadar Mutezile ile aynı görüşü paylaşıyorsa da, Mutezilî olmayan diğer Hanefiler gibi, iman konusundaki nazariyelerinde

Mürciî idiler. Hüseyin b. Muhammed'in *Kitâbü'l-İrcâ* adıyla bir eser yazdığı bilinmektedir.¹⁰⁸ Rey'de hicrî IV. asrın sonlarında Hanefî mezhebinden olan kalabalık bir cemaat vardı ve bunların hepsi Hüseyin b. Muhammed'in taraftarları olarak bilinmekteydiler.¹⁰⁹ Cürcan ve Horasan'ın diğer şehirlerinde etkili olan bu fırka, daha sonra Burgusiyye, Za'ferâniyye ve Müstedrekiyye gibi tali gurublara ayrılmıştır. Onlar, bölgede Şiîliğin yayılmasına karşı Sünnîliğin temsilcileri olarak devam ettiler.

h) Kerrâmiyye: Muhammed b. Kerrâm ve taraftarlarından oluşan bu fırka, imanı dilin ikrarı ve tasdiki olarak tanımlayarak, bunun dışındakilerin iman olarak tanımlanamıyacağını ileri sürdü. Onlara göre, Allah'ı inkar da, sözle onun inkar edilmesidir. Resûlullah dönemindeki münafıklar mümindir. Bu fırka, Hicrî III./IX asrın sonlarından itibaren İslâm dünyasının doğusunda Horasan ve Mâverâünnehîr'de Mürciî/Hanefî çevrelerde kendine has siyâsî, itikadî, fikhî ve tasavvufî görüşleri ile ortaya çıkan ve buradan diğer bölgelere yayılarak VII./XIII. asrın başlarına kadar yaşayan Mürciî fırkalardan biridir. Hatta Kerrâmiyye, İshâkiyye, Hakâikiyye, Tarâikiyye, Abîdiyye, Tûniyye, Zirrîniyye, Vâhidiyye ve Heysamiyye gibi pek çok tali kollara ayrılmıştır. Gazneliler döneminde bölgede çok sayıda tarftara sahip olan Kerrâmiyye ve onun tali kolları, Türkler ve diğer milletlerden pek çok kimsenin müslüman olmasını sağlamışlardır.

9-Mürciî Edebiyat

Mürciî bilginler ve ileri gelen liderleri, kendi akîdelerini açıklamak ve muhaliflerine cevap vermek için *Kitâbü'l-İrcâ*, *Kitâbü'l- mân* ya da *Makâlât* adıyla bir çok eser yazmışlardır. Aslında Mürce'nin bize ulaşan birinci el kaynakları, az ve yeterli olmamakla beraber diğerlerinden daha fazladır. Bazılarının sadece isim olarak bilindiği, çok azının ise bize kadar ulaşabildiği bu eserler şunlardır:

a) Kitâbü'l-İrcâ'lar:

1-Hasan b. Muhammed el- Hanefiye (100/718), *Kitâbü'l-İrcâ'*: Hz. Ali'nin torunlarından Hasan b. Muhammed tarafından kaleme alınan bu eser, İrcâ akîdesinin bize ulaşan en eski ilk yazılı metni kabul edilmektedir. Biyografik eserler, her ne kadar onu, ircâ fikrini ilk defa ortaya atan ve bu konuda kitap yazan biri olarak gösteriyorsa da¹¹⁰ bu fikri ilk ortaya atan değil,

108 İbnü'n-Nedîm, Muhammed b. İshak, *el-Fihrist*, Beyrut 1964, 255

109 Makdîsî, *Ahsen*, 395.

110 İbn Sa'd, a.g.e., V, 328; Ebû Bekir el-Hallâl, *Mesâil*, vr.127a .

bu konuda ilk eser yazan birisidir. İki sayfalık bu risâleyi, İbn Ebî Ömer el-Adenî tam olarak¹¹¹, İbn Hacer¹¹² ve Zehebî¹¹³ kısmen bize ulaştırmışlardır. Zahiriye kütüphanesi 104 numarada kayıtlı mecmuanın 233a-250b varakları arasındaki *Kitabü'l-İrcâ* metni, ilk defa, Van Ess tarafından ortaya çıkarılarak tahkik edilmiş ve hakkında geniş bilgi verilmek suretiyle, hacimli bir makale olarak yayınlamıştır.¹¹⁴ Eserin Hasan b. Muhammed'e nisbeti konusunda şüphe yoksa da, ne zaman yazıldığı tartışmaya açık bir konudur. Onu tahkik eden Van Ess, 75/694 yılıyla¹¹⁵; Madelung 73/692'yi takip eden yıllarla¹¹⁶, Cook ise, daha sonraki yıllarla¹¹⁷ tarihlemektedir. Fakat biz, eserin 75/694 ile 80/699 yılları arasında yazılmış olabileceği kanaatindeyiz.¹¹⁸

2- Sabit Kutna (110 /728), *İrcâ Kasidesi (I)*: Bu kasîde, Emevî dönemi hiciv şairlerinden Mürcie'ye mensup Sabit Kutna tarafından yazılmış olup Horasan'daki ircâ akîdesini bize kadar ulaştıran ilk Mürciî vesikadır. Ebü'l-Ferec, bu kasîdeyi el-Mürhibî el-Kûfî'nin kendi hattıyla yazmış olduğu *Şi'rü Sabit Kutna* kitabından almıştır.¹¹⁹ Sezgin, bunun Zer b. Abdillâh b. Zürrâ el-Mürhibî el-Kûfî olduğunu ve ölüm tarihinin hicrî II. asrın başlarına rastladığını kaydeder.¹²⁰ Bağdâdî de¹²¹, bu kasîdeyi, Ebü'l-Ferec'den aynen nakletmektedir. O, bu kasîdeyi, 82/701 yılından sonra yazmış olmalıdır. Çünkü, daha önce Horasan'da, Mürcie, güçlü bir mezhep olarak temsil edilmemekteydi.¹²² Onun bize kadar ulaşmış bütün şiirleri, Macid Ahmet Samerrâî tarafından bir araya getirilerek, *Şi'rü Sabit Kutna el-Atekî* ismiyle bir kitap halinde Bağdad'da 1970 yılında yayınlanmıştır. Tesbit edebildiğimiz kadarıyla, *İrcâ Kasidesi(I)* Almanca¹²³ ve İtalyanca¹²⁴ gibi Batı dillerine çevrilmiştir. Bu kasîde, Türkçe'ye

111 Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm, *Kitâbü'l-İmân*, 145-149.

112 İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Beyrut 1967, II, 321.

113 Taberî, a.g.e., III, 357-358.

114 "Das Kitab al-Irga des Hasan b. Muhammed b. al Hanafîyye", *Arabica*, XXIII (1974), 20-52.

115 " *Das Kitâb.*", 49.

116 *Der Imam al-Qasim ibn Ibrahim*, 229.

117 Cook, Michael, *Early Muslim Dogma*, London 1981, 68-88

118 Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, 70.

119 Ebü'l-Ferec el-İsfehânî, Ebü'l-Hüseyin Ali b. Hüseyin, *Kitâbü'l-Egânî*, Bulak 1868, XIII, 50

120 Sezgin, Fuat, *Târîhu't-Türâsi'l-Arabî*, Medîne 1983, 1/3, 56,.

121 Bağdâdî, Abdülkadir b. Ömer, *Hizânetü'l-Edeb*, (thk. Abdüsselam Muhammed Harun), Beyrut 1981, IX, 81-83.

122 Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, 5-6,178.

123 Bk., A.von Kremer, *Culturgeschichtliche streifzuge....*, Leipzig 1873, 4-5; G. van Vloten, "Irdja", ZDMG, 45 (1891), 162-163.

ilk defa Şerafettin Yaltkaya tarafından çevrilmiştir.¹²⁵ Daha sonra, Kutlu¹²⁶ ve Doğan¹²⁷ tarafından Türkçe'ye çevirisi yapılmıştır.

3-Muharib b. Disar es-Sedûsî(116/734), *İrcâ Kasidesi (II)*: Bu kasîde, Kûfe kadılığı yapmış ve ilk Mürcîîlerden olan Muharib b. Disar tarafından yazılmıştır.¹²⁸ Veki'in,¹²⁹ tam metnini, Ebû'l-Ferec'in¹³⁰ ise, bir kısmını naklettiği 33 beyitten oluşan bu Şi'r, 116/734'e kadar Kûfe Mürcie'sinin bilinen ilk yazılı metnidir. Muharib b. Disar'ın özellikle, Şiî çevrelerde büyük yankı uyandıran bu Şi'rine Seyyid Himyerî(173/789)¹³¹ ve Ebû Mansur en-Nemerî (187/802'den sonra)¹³² gibi Şiî şairler, cevap vermek zorunda kalmışlardır.

4-Ebû Hanife(150/767), a) er-Risâle ilâ Osmân el-Bettî (Kitâbü'l-İrcâ'); b) Kitâbü'l- lim ve'l-Müteallim; c) el-Fıkhü'l-Ebsat; d) el-Fıkhü'l-Ekber; e) el-Vasiyye. İlk üç eser, birlikte 1949'da Kahire'de neşredilmiştir. Birincisi, er-Risâle ilâ Osman el-Bettî olarak bilinmekteyse de, yazılış sebebi ve içeriği dikkate alındığında, onun Kitâbü'l-İrcâ' olarak isimlendirilmesi daha doğrudur. Ebû Hanîfe, Osman el-Bettî'ye birden fazla mektup yazmıştır. Bize ulaşan bunlardan sadece birisidir. Bu beş eser, İmâm-ı Âzâm'ın Beş Eseri adıyla, Mustafa Öz tarafından Türkçe'ye çevrilerek, Arapça metinleriyle birlikte İstanbul'da 1981'de neşredilmiştir. Mürcie'nin temel görüşleri ve onların savunulmasından ibaret olduğu için, bu eserlerin Mürcie'nin edebiyatı arasında sayılması mümkündür.

5-Ebû Abdillah el-Hüseyin b. Muhammed b. Abdillah en-Neccâr (220/835), *Kitâbü'l-İrcâ'*.¹³³

6-İsmail b. Hammad b. Ebî Hanife (212/827), *Kitâbü'l-İrcâ'*¹³⁴

7-Ebû Bekr Muhammed b. Şebîb, *Kitâbü'l-İrcâ'*.¹³⁵

124 Sezgin, *Târîhu't-Türâsi'l-Arabî*, II/3, 102.

125 "İslâm'da İlk Fikrî Hareketler ve Dînî Mezhepler", *DİEM*, S.14, sene:4, 26-27.

126 "İlk Mürcîî Metinler: İrcâ Kasidesi(I) ve İrcâ Kasidesi(II)", *AÜİFD.*, 39 (1999), 239-252.

127 Kutlu, *Mürcie ve İ'tikadî Görüşleri*, 276-277.

128 İbn Sa'd, a.g.e., VI, 307.

129 *Ahbâru'l-Kudât*, III, 29-30.

130 Ebu'l-Ferec el-İsfahanî, *Kitâbü'l-Egânî*, VII, 10.

131 Ebu'l-Ferec el-İsfahanî, a.g.e., VII, 10.

132 Ebu'l-Ferec el-İsfahanî, a.g.e., VII, 10-11.

133 İbnü'n-Nedîm, a.g.e., 255.

134 Katip Çelebî, *Keşfu'z-Zünûn*, II, 1388.

135 Ahmed b. Yahya (Wilzer), 71.

8-Biṣr el-Merîsî (219/834), *Kitâbü'l-İrcâ'*.¹³⁶

b) Kitâbü'l- mân

Mürcii edebiyat arasında yer alan diğer bir gurup eser, *Kitâbü'l- mân* olarak isimlendirilmiştir. Bunların bilinen başlıcaları şunlardır:

1-Ebû Abdillâh b. Ebî Hafs el-Kebîr, *Kitâbü'l- mân*. Ebû'l-Muîn en-Neseffî'nin bazı alıntılar yaptığı bu eser, maalesef, bize ulaşmamıştır.¹³⁷ Bu kısımlardan Ebû Hanîfe'ye yöneltilen eleştirilere cevap için yazıldığı anlaşılmaktadır.

2-Ebû'l-Kasım el-Hakim es-Semerkindî, *Risâle fi Beyânî Enne'l- mân Cüz'ün mine'l-Amel em Lâ*: İki sayfalık bu eser, *es-Sevâdü'l-A'zâm*'ın sonunda İstanbul'da 1288'de yayınlanmıştır. Maturîdî ekolü müelliflerinin kaleme aldığı eserlerin iman bölümleri de, Mürchie'nin iman anlayışını bize ulaştıran metinler olarak kabul edilebilir.

Mürchie'nin fikirlerini eleştirmek için Hadis Taraftarları ve diğer mezhep mensupları *Kitâbü'l- mân* adıyla onlarca eser kaleme almışlar, ya da eserlerine bu adı taşıyan müstakil bölüm başlıkları koymuşlardır. Müstakil olanların başında, Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm, Zekerîyya b. Yahya b. Sâlih, Ebû Yahya el-Belhî, İbn Ebî Şeybe, Kuteybe b. Saîd, Ahmed b. Hanbel, İbn Ebî Ömer el-Adenî, İbnü'l-Cebbâb el-Kurtûbî, İbn Şâhin, İbn Mende, el-Halîmî, Kadî Ebû Ya'lâ ve İbn Teymiyye'nin *Kitâbü'l- mân* adlı eserleri zikredilebilir.¹³⁸ *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Buhârî, Müslim, Tirmîzî ve Nesâî de, Mürchie'nin temel fikirlerini reddetmek için *Sahîh* ve *Sünen* adıyla yazdıkları eserlerinde *Kitâbü'l- mân* adını taşıyan müstakil bölüm başlıklarına yer vermişlerdir.

c) *Makâlât* adıyla veya bu türden yazılmış önemli bazı eserler ise şunlardır:

1-*Makâlât*. Muhammed b. Kerrâm'ın nefsin zühd ve tekaşşüf konusunda ve şehvânî arzuların nasıl kurtulunulacağına dair bazı hadisleri, diğer görüşleri ve ahlaki ilkelerle ilgili yazdığı makalelerinden oluşur.¹³⁹

2-*Kitâbü'r-Red ale'l-Bida'*. Ebû Mutî' Mekhul b. Fazl en-Neseffî (318/930)'ye ait olan bu eser, İslâm düşüncesinde ortaya çıkan fırkaları ele

136 Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, Beyrut 1985, X, 201

137 *Tabsıra*, II, 821.

138 Bu eserlerin geniş bir listesi için Bk., Sönmez Kutlu, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, 22-28.

139 Şehristânî, a.g.e., I, 44, 124.

almakatadır. Marie Bernand tarafından, *Annales Islamologiques*'de (16, 1980, 39-126.) neşredilmiştir.

3-*Makale*. Muhammed b. Heysem'in eseridir. Bu üç eser de Kerramî Mürciîler, tarafından yazılmıştır. Haricî, Şîî, Mu'tezilî ve Hadis Tarafhtarlarınca, Mürcie'nin siyâsî ve itikadî görüşlerini reddetmek için *er-Red ale'l-Mürchie* veya başka adlarla on kadar eser kaleme alınmıştır.¹⁴⁰

140 Mürcie'ye karşı yazılmış, bazı reddiyeler şunlardır:

1-Yemân b. Rebâb, “er-Red ale'l-Mürchie”. (*İbnü'n-Nedîm*, a.g.e., 258.)

2-Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Ma'cûr el-İhşîd (İbnü'l-İhşîd), “Kitâbü'n-Nakz ale'l-Hâlidî fî'l-İrcâ.” (*İbnü'n-Nedîm*, a.g.e., 246.)

3-Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'l-İrcâ*; Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü Fezâilî's-Sahabe*, (thk. Muhammed Abbas), Beyrut 1983, I, 26 (Önsöz), Fuat Sezgin, *Târîhu't-Türâsî'l-Arabî*, Medîne 1983, 2/3, 226. Sezgin'in de belirttiği gibi bu eser, Ebû Bekr el-Hallâl'ın, *Câmi' (Müsned min Mesail*. British Museum, Or: 2675, s. 221-261) içerisinde bize ulaşmıştır. Ancak bu müstakil bir eser olmayıp, 398 sayfalık “Câmi”nin bir bölümüdür. Fuat Sezgin, aynı yerde 261-290. sayfalar arasında “Kitabü'l-Îmân” olduğunu söylüyor, ancak bu iki eseri birbirinden ayırmak oldukça zordur. İrcâ ve iman konusundaki tartışmalar, birlikte ele alınmaktadır. Eser Mürcie'nin eleştirisiyle başlar ve *Kitabu'l-Îmân* ifadesiyle son bulur. Onun baş tarafını, Mürcie'nin tarihiyle ilgili bazı önemli rivayetlere yer vermesi ve onların iman konusundaki görüşlerini eleştirmesi dolayısıyla Mürcie'ye reddiye olarak kabul edilebilir.

4-Fazl b. Şâzân, “Kitâbü'r-Red ale'l-Mürchie”. [Tûsî, *el-Fihrist*, (thk. Muhammed Sadık), Necef 1960, 150]

5-Zeyd b. Ali (122/739), “Kitâbü'r-Red ale'l-Mürchie”. [Sezgin, *Târîhu't-Türâsî'l-Arabî*, I/3, 323] Sezgin, bu eserin 116 sayfalık yazmasının Berlin kütüphanesi 10265. numarada bulunduğunu kaydeder. Başında ve sonunda eksiklik bulunan yazmanın elimizde bulunan mikrofilmin, 1.-5. varakları Mürcie'nin bazı iman görüşlerinin eleştirisi mahiyetinde, diğer varaklar, daha çok, Zeyd b. Ali'nin hayatı ve imametini (vr. 17a vd.), Kur'an yorumları (vr. 28a vd.) ve Fikhî görüşlerini (vr. 5a vd.) içermektedir. Eserin mikrofilmni çektilip gönderme zahmetinde bulunan Dr. Tahsin Görgün'e teşekkür ediyorum.

6-Ismail b. Ali b. İshak b. Ebî Sehl b. en-Nevbahtî, “Kitâbü'l-İrcâ”. [Necâşî, *Ricâlü'n-Necâşî*, (thk. M. Cevad), Beyrut 1988, I, 393.]

7-Şebîb b. Atiyye (II. asrın ikinci yarısı), *er-Red ale's-Şükkâk ve'l-Mürchie*. (Martin Hinds'e ait Cambridge Üniv. Kütüphanesi Or: 1402 numaradaki mikrofilm içerisinde, 279-285). Bu mikrofilme nasıl ulaşabileceğim konusunda mektupla bilgi verme zahmetinde bulunan Michael Cook'a teşekkür ediyorum.

8- Dırar b. Amr, “Kitâb ale'l-Ezârîka ve'l-Haddâd ve'l-Mürchie”. (Michael Cook, *Early Muslim Dogma*, London 1981, 198. X. Bölüm 42. Dipnot) Cook, Van Ess'in, “Kitâb ale'l-Mürchie fî'l-Esmâ” olarak verdiği bu eserin adının aslında yukarıda zikredilen şekilde olduğunu ileri sürer.

9-Vasıl b. Ata (80-131/699-748), “Kitâbü Esnâfi'l-Mürchie”. (İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Tekmile 1; Sezgin, *Târîhu't-Türâsî'l-Arabî*, I/4, 19.) Bu eser, Mürcie mensuplarından bahsediyor da olabilir.

Mürcie ile ilgili bilgilere, kendi yazdıkları dışında, genel tarih kitapları, şehir tarihleri, Coğrafya kitapları, biyografik ve bibliyografik eserler, Menakıpler, Mezhepler Tarihi ve Kalam kitapları, Edebiyat eserleri ve monografiler kanalıyla ulaşılabilmektedir. Bu eserlerden en önemlileri tarihi sırayla, Salim b. Zekvân'ın *Sîre*, Taberî'nin *Târîh*, İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fî't-Târîh*, ez-Zehebî'nin *Târîhü'l-İslâm*, İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-Nihâye* adlı eserleri gibi genel tarihlerle, Makdisî'nin *Ahsenü't-Tekâsîm*, Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd*, İbn Asâkîr'in *Târîhu Medîneti Dimaşk* ve İbn Davud el-Belhî'nin *Fezâil-i Belh*'i gibi şehir tarihi ve coğrafya kitapları, konuyla ilgili önemli bilgiler vermektedir. İbn Kuteybe'nin *el-Meârif*, İbnü'n-Nedîm'in *el-Fihrist* ve Hârizmî'nin, *Terceme-i Mefâtîhi'l-Ulûm*'u gibi ansiklopedik ve bibliyografik eserlerle, İbn Sa'd'ın *Tabakâtü'l-Kübrâ*, İbn Hibbân'ın *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, Veki'nin *Ahbâru'l-Kudât*, es-Saymerî'nin *Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashâbihi*, el-Kureşî'nin *el-Cevâhîrü'l-Mudîe*, el-Mekkî'nin *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, İbn Hacer'in *Tehzîbü't-Tehzîb*, Zehebî'nin *Mizânü'l-İ'tidâl* ve *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, Kerderî'nin *Menâkıbu Ebî Hanîfe*'si gibi biyografik eserler Mürcii alimler ve yazdıkları eserler konusunda nadir bilgilere yer veren önemli kaynaklardır. Naşî el-Ekber'in *Mesâilü'l-İmâme*, Nevbahtî'nin *Firakü's-Şîa*, Kummî'nin *Kitâbü'l-Makâlât ve'l-Fırak*, Ebû Bekir el-Hallâl'ın *Müsned min Mesâili Ahmed b. Hanbel*, Nesefî'nin *Kitabü'r-Red ale'l-Bida'*, Ka'bî el-Belhî'nin (*Babü*) *Zikrü'l-Mu'tezile min Makâlât el-İslâmiyye*, Ebû Hatim er-Razî'nin *Kitabü'z-Zîne fî Kelimâti'l-İslâmiyye*, Eş'arî'nin *Makâlât*, Malatî'nin *et-Tenbîh*, Lâlekâî'nin *Şerhü Usûli İ'tikadi Ehli's-Sünne*, Bağdâdî'nin *el-Fark beyne'l-Fırak*, İbn Hazm'ın *el-Fasl fî'l-Milel*, İsferyânî'nin *Tabsîr fî'd-Dîn*, Ebü'l-Meâlî'nin *Kitâbü'l-Beyâni'l-Edyân*, Neşvânü'l-Himyerî'nin *el-Hürü'l-İyn*, Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-Nihal*, İbnü'l-Cevzî'nin *Telbîsü'l-İblîs*, er-Razî, *İtikâdâtü Firakü'l-İslâmiyye*, İbn Daî er-Razî'nin *Tabsîratu'l-Avâm* adlı eserle ise, Mürcii fırkalar ve alt guruplarının siyasi ve itikadi görüşlerini bize ulaştıran temel kaynaklardır. Mâtürîdî'nin *Kitâbü't-Tevhîd*, Semerkandî'nin *Cümelü Usûli'd-Dîn*, Nesefî'nin, *Tabsîretü'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*, Saffâr el-Buhârî'nin, *Telhîsu'l-Edille*, Pezdevî'nin *Ehl-i Sünnet Akaidi*'nde Mürcie'nin görüşleri savunulurken Eş'ari kelam ekolünün temel kaynaklarında ise, Mürcie'nin bazı görüşlerine zaman zaman yer verilmekte ve eleştirilmektedir. Ebü'l-Ferec el-İsfehânî'nin *Kitâbü'l-Egânî* ve Bağdâdî'nin *Hızânetü'l-Edeb*'i gibi edebiyat ansiklopedileri de Mürcii şairlerin Şiirlerine ve başka mezhep mensubu şairlerin onlara eleştirilerini bulabildiğimiz önemli kaynaklardır. Çağdaş araştırmacılardan Ignaz Goldziher'in *el-Akîde ve's-Şerîa fî'l-İslâm*

10-Yahya b. Ömer (289/902), "Kitâbü'r-Red ale'l-Mürcie". [Muhammed Talbi, "[Theological Polemics at Qayrawân during the 3rd/9th Century](#)", Rocznik Orientalistyczny, T. XLIII (1984), 153].

(trc.M.Yusuf Musa v.dğr., Kahire 1946), Wilferd Madelung'un *Der al-Qasım ibn İbrahim* (Berlin 1965), Montgomery Watt'ın *The Formative Period of Islam* (Londra 1973, çvr. Ethem Ruhi Fiğlalı, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, Ankara 1981), Toshihiko Izutsu'nun *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, çvr. Selahaddin Ayaz (İstanbul 1984), Michael Cook'un *Early Muslim Dogma* (London 1981), Ahmed Emin'in *Fecrü'l-İslâm* (Kahire 1982), Hüseyin Atvân, *el-Fıraku'l-İslâmiyye fî Bilâdi's-Şâm fî Asri'l-Ümevî* (Amman 1986), Macid Ahmet es-Samerrâî'nin *Şi'rü Sabit Kutna el-Atekî* (Bağdat 1970), Nu'mân el-Kâdî'nin, *el-Fıraku'l-İslâmiyye fi's-Şi'ri'l-Emevî* (Kahire 1970), J. Van Ess'in *Anfange Muslimischer Theologie* (Beyrut 1977) ve *Theologie und Gesellschaft im 2. und 3. Jahrhundert Hidschra* (Berlin 1991) adlı eserlerinin ilgili bölümleri Mürcie konusunda, ciddiye alınması gereken çalışmaların başında gelmektedir.

Mürcie ile ilgili, çeşitli dillerde çok sayıda müstakil kitap ve makale yazılmış olup Halil İbrahim el-Kebisî'nin *el-Mürcie: Neş'etühâ, Akâiduhâ, Fırakuhâ ve Mevkıfuhâ es-Siyâsî* (Bağdat 1970. Bağdat Üniversitesinde Yayınlanmamış Mastır tezi), Joseph Givony'nin, *The Murjia and The Theological School of Ebu Hanıfa: A Historical and Ideological Study*, (Edinburgh 1977, Edinburgh niversitesi'nde doktora tezi), S nmez Kutlu, *Mürcie ve İ'tikadî Görüşleri*, Ankara 1989 (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak. Y. Lisans tezi) ve *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri* (Ankara 2000), İsa Doğan'ın *Mürcie ve Ebu Hanıfe* (Samsun 1992), Hüseyin Atvân'ın *el-Mürcie ve'l-Cehmiyye bi Horasan fî Asri'l-Emevî* (Beyrut 1993), J. Garc a Anton'un *Las murallas medievales de Murcia. Murcia: (Universidad de Murcia and Real Academia Alfonso X el Sabio, 1993)*, Nasır b. Abdilkerim el-Akl'ın *el-Kaderiyye ve'l-Mürcie* (Riyad 1997), Kıyasettin Koçoğlu'nun *Maturidinin Mürcie'ye Bakışı*, (Ankara 2000, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Y. Lisans tezi) ve İbrahim Hakkı İnal, *The Presentation of the Murji'a in Islamic Literature*, (Manchester 2000, Basılmamış Doktora tezi) başlıklı kitaplar bu konuda en nemlileridir. Konuyla ilgili makalelere gelince, kronolojik olarak, G. van Vloten'in "*Irdja*" (ZDMG, 45, 1891. 161-167), Von Fr. Kern'in "*Murgitische und anti Murgitische Tendenztraditionen in Sujûti's al-la'ali al-masnu'a fî'l-ahadîs al-mavdu'a*" (Zeitschrift für Assyrologie, 26, 1912, 169-174), M.Şerafettin Yaltkaya'nın "*İslâmda İlk Fikri Hareketler ve Dîni Mezhepler*" (Darü'l-Fünûn İlahiyat Fak. Mecmuası, sene; 4, sayı:14-15, İstanbul 1930), J. M. Lacarra'nın "*El rey Lobo de Murcia y la formacion del Senorie de Albarracin*" (*Estudios dedicados a Menendez Pidal III, 1952, ss.515-526*), Joseph Schacht'ın "*An Early Murciite Treatise: the Kitab al-Alim va'l-Muteallim*" (Oriens , XVII, 1964, 96-117), Mohamed Talbi'nin "*Al-Irğâ de la Theologie du Salut al Kairovan au III./IX. siecle*" (Akten des VII. Kongresses für Arabistik und Islamwissenschaft, G ttingen 12-15 August 1974, 348-363),

Josef van Ess'in, "Das Kitabü'l-İrqa des Hasan b. Muhammed b. el Hanafiyye" (Arabica XXIII, 1974, 20-52) ve "The Beginnings of İslâmic Theology", (The Cultural Context of Medieval Learning, ed. J.E.Murdoch-E.D.Sylla, Hollanda 1975, 87-111), J. Meric Pessagno'nun, "The Murjia and Abû Ubayd" (JAOS, 59, 1975, 387-394); Joseph Givony, "wa âharûna Murğawna li amrilla- An Inquairy into Alleged Qur'anic Origin of the Idea of Irğa" (Die Welt Des Orients, XII (1981)) ve "Evsâfu'l-İmâm Ebi Hanife fi Edebi'l-Fırak ve Mesâilu Müteş'a'ibe" (el-Kermil, 8, 1987, 39-59), Robert Pocklington'un "Nuevos datos sobre cinco puertas musulmanas yuna torre de la cerca medieval de Murcia" (AL-Qantara: revista de estudios arabes, cild: 6, 1/2, 1985, 469-489), Hüseyin Atvân'ın, "el-Mürctie bi Horâsân fi'l-Asri'l-Emevî" (Mecelletü'l-Mecmuati'l-Lügati'l-Arabiyye el- rdünî, sene: XIX, 28-29, 1985, 55-106), L.Pouzet'in "De Murcie à Damas: le chef des Sab'inies Badr al-Dîn al-Hasan İbn Hud" (Isl o e Arabismo na peninsula iberica: Actas do XI Congresso do Uni o Europeia de Arabistas e Islam logos (vera-Faro-Silves ... 1982). ed. Adel Sidarus. vora: Universidade de Evora, 1986. ss. 317-330), Khalil Athamine'nin "The Early Murjia: some Note", (Journal of Semitic Studies cilt: 35, no: 1, 1990, ss. 109-131), Kamil Çakın'ın "Buhari'nin Mürcie İle İmân Konusunda Tartışması", (AÜİFD, XXXII, 1992, ss. 183-198); Wilferd Madelung'un "Horasan ve Maverâinnehir'de İlk Mürcie ve Hanefiliğin Yayılışı" (çvr. Sönmez Kutlu, AÜİFD., 33, 1992, 239-247), "Early Sünnite Doctrine Concerning Faith as reflected in the Kitab al-İman of Ebu Ubeyd al-Kasım b. Sellam", Studia İslâmica, XXXII, 1970, 233-254 ve "Murdjî'a", EP, VII, 605-607; J. Meric Pessagno, "The Murjia and Abû Ubayd", JAOS, 59, 1975, 387-394); Wensinck'in "Mürctie", (İslâm Ansiklopedisi; VIII, 808-809); Saleh Said Agha'nın "A Viewpoint of the Murji'a in the Umayyad Period: Evolution Through Application" (Journal of Islamic Studies, 8:1, 1997, 1-42); S nmez Kutlu'nun "Salim b. Zekvân'ın Sîre Adlı Eserindeki Mürcie İli İlgili Kısmın Tercemesi" (AÜİFD., 35, 1996, 467-475 [Notlarla]), "İlk Mürciî Metinler ve Kitâbü'l-İrcâ", (AÜİFD., 37, 1997, 317-332), "İlk Mürciî Metinler: İrcâ Kasidesi(I) ve İrcâ Kasidesi(II)", AÜİFD., 39, 1999, 239-252), Michael Cook'un "İslâm'da Aktivizm ve Quietizm: İlk Mürcie'nin Durumu" (AÜİFD., 37, 1997, s. 305-316. (Eleştiri ve Notlarla) başlıklı makaleler yayımlanmış bulunmaktadır.

10-Mürctie'nin İslâm Düşüncesine Katkıları

Mürctie, iman, küfür, büyük günah ve amel-iman ilişkisi konusunda Haricîler ve Hadis Taraftarları'na; imamet konusunda Şia'ya; va'd ve vaidle büyük günah meselesinde Mutezile'ye karşı çıkararak fikir özgürlüğü, adalet ve hoşgörü esasına dayalı bir iman nazariyesi geliştirmiştir. Aslında onlar,

Haricîlerin kendileri gibi düşünmeyenleri ve Hz. Ali ile taraftarlarını ve bütün müslümanları tekfir ve tedhiş eylemlerine başvurmaları neticesinde böyle bir fikri ileri sürerek, sahabeyi tekfir edilmekten ve büyük günah işleyenleri de onların katliamından kurtardılar. Bu nazariyede, bütün müslümanların iman bakımından eşitliğini ve hiç bir müslümanın, Allah'a iman ettiğini açıkça belirttiği müddetçe, İslâm'ın dışında kabul edilemeyeceği ve ona gayr-ı müslim muamelesi yapılarak harac ve cizye alınamayacağı tezi savunulmuştur.

Dini, birlik ve beraberlik içinde yaşanan bir olgu olarak kabul eden Mürcie, teorik olarak, birbirine muhalif müslüman mezhep ve kabilelerin, Allah'a inandıkları müddetçe, birbirini öldürmelerini ve tekfir etmelerini bırakarak birarada yaşamak zorunda olduklarını iddia etmesi dolayısıyla, mezhep kavgalarının ve kabile çekişmelerinin yoğun olarak yaşandığı Kûfe ve diğer büyük şehirlerde, özellikle yerleşik hayata alışkın Arap olmayan müslümanlar arasında büyük ilgi gördü. Ayrıca müslümanların eşitliğini ve onlardan cizye ve haracın kaldırılmasını savunduğu için Horasan ve Maveraünnehir'de yeni müslüman olanlar (mevâlinin) arasında da, çok sayıda taraftar kazandı.

Akılcılığı benimseyen ve sistematize eden ve tarihe Rey taraftarları olarak geçen Mürcie'nin itikadî ve fikhî konularda ileri sürdükleri görüşlerinde, daima dinde kolaylık ilkesine önem vermeleri ve mensuplarının özellikle mevâlî kesiminden olması gibi sebepler, Mürcie'yi yeni fethedilen bölgelerde ortaya çıkan sosyal, ekonomik ve siyâsî pek çok problemle ilgilenmeye ve bunlara çözüm üretmeye sevketti. Böylece Mürcie, ileri sürdüğü bu görüşleri sayesinde, Horasan ve Mâverâünnehir'de yaşamakta olan çeşitli milletlerin, özellikle Türklerin topluca müslüman olmasını kolaylaştırdı. Hatta Mürcie'nin iman nazariyesi Horasan ve Mâverâünnehir'de yeni müslüman olanların Arap müslümanlarla eşit haklara sahip olabilmek için Emevî zulmüne karşı sürdürdükleri mücadelenin temelini oluşturdu. Diğer taraftan onlar, zaman zaman Arap olmayan ve ikinci sınıf vatandaş muamelesi gören yeni müslümanlarla birlikte devletten bazı reformları gerçekleştirmelerini istediler. Mürcie, kardeşlik ve eşitlik, birlik ve beraberlik, barış ve adalet anlayışı üzerine kurulu iman nazariyesi geliştirmekle, İslâm dünyasında uzun süre şiddet estiren Haricî fanatizminin sonunu hazırladı. Haricîlik, bedevî kültür ve kapalı toplumun temsilcileri iken, Mürcie, hadarî kültür ve çoğulcu medenî toplumun temsilcisi olmuşlardır. Başka bir ifadeyle bu iki mezhepten birincisi, bedevî zihniyeti, ikincisi medenî zihniyetin temsilcisidir.

Ayrıca bu zihniyet, Maturidiliğin doğuşuna ve fikri sisteminin gelişmesine zemin hazırlamıştır. “Her kul tek başına Allah'ın huzurunda hesap verecektir” şeklinde bir prensip benimseyerek ferdî sorumluluğu esas alan bir

din anlayışının öncüleri olmuşlardır. Diğer taraftan yönetici ve halifenin halkın rızası ve seçimiyle işbaşına gelmesini savunmakla meşruiyetin kaynağını halka devretmek istemişlerdir. Türkler'in müslüman olmaları ve Maturîdîliği benimsemeleri, büyük ölçüde Mürcie'nin bölgedeki hakimiyeti ve temsil ettiği ılımlı uzlaşmacı teolojisi sayesinde olmuştur.

İman-amel ayrımı yapmaları, bazı kesimlerce istismar edilerek amellerin hafife alınmasına sebep olmuştur. Ancak böyle bir ayrımın yapılmasından maksat amelleri inkar etmek veya hafife almak değildir.